

SABATES PER A NA CATHERINA

ESCLAVES MONÀSTIQUES AL
MONESTIR DE SANT ANTONI I SANTA CLARA DE BARCELONA
(1350-1495)

Emi Turull i Pibernat

Direcció: Marta Sancho Planas

Treball Final de Grau

Humanitats

Juny 2015

*El cos d'una dona a subhasta,
Ella tampoc no és ella només, ella és la fecunda mare de mares,
Ella és la portadora d'aquells que creixeran i que seran els companys de les mares.
Has estimat mai el cos d'una dona?
Has estimat mai el cos d'un home?
No veus que són exactament els mateixos per a tothom en tots els països i en totes les
èpoques arreu del món?¹*

Walt Whitman

Al Vicent, al Ricard i al Marcel, sempre present.

¹Whitman, W. (2014: 109-110).

ÍNDIX

1) INTRODUCCIÓ.....	1
1. Objectius i justificació.....	2
2. Estat de la qüestió.....	3
3. Marc teòric	6
4. Metodologia i fonts	6
2) LA DONA A LA CATALUNYA MEDIEVAL.....	8
1. Ser dona a Catalunya i a la Barcelona tardomedieval	8
2. Temps de misogínia.....	10
3) DONA I ESCLAVA A LA BARCELONA DE LA BAIXA EDAT MITJANA	13
1. Barcelona, mercat d'esclaus	13
2. De la llibertat a la servitud: esclaves a la Barcelona tardomedieval	19
3. Condició d'esclava: mercaderia per al benefici.....	21
4) <i>DE BONA GUERRA</i>	25
1. L'Església i la legitimació de l'esclavitud.....	25
2. Esclaves als monestirs femenins de Barcelona.....	27
5) EL MONESTIR DE SANT ANTONI I SANTA CLARA DE BARCELONA.....	31
1. Fonts per a la recerca d'esclaves: arxius, arxivers i documents	32
2. <i>Si voluerint, habere valeant calciamenta</i> o els privilegis papals	34
3. Sense història	37
4. <i>Ad sonum campanae</i> : el cas de l'esclava lliberta, Pascala	46
5. La Reforma dels Reis catòlics: en clausura i sense esclaves.....	50
6) CONCLUSIONS.....	52
7) FONTS DOCUMENTALS	57
8) BIBLIOGRAFIA	59
9) APÈNDIX DOCUMENTAL: Annex	

AGRAÏMENTS

Vull donar les gràcies en primer lloc a la Priora del monestir de Sant Benet, germana Coloma Boada, responsable de l'arxiu del monestir de Sant Benet de Montserrat (AMSBM), que conté el fons del monestir de Santa Clara de Barcelona (MSCB), i també a la Irene Brugués, cap del Servei d'Arxius de la Federació Catalana de Monges Benedictines. Des del primer dia, l'acollida càlida, la receptivitat, la curiositat intel·lectual compartida a la recerca de saber més de la història del monestir amb una col·laboració franca i oberta, han estat, de tan destacades, un valor inestimable. Per això, a totes dues, a la mare Abadessa, Montserrat Viñas, i a les monges del monestir que he tingut l'oportunitat de conèixer, les hi agraeixo tant, a més de l'acolliment, que m'obriessin de bon grat i de manera tan generosa les portes de l'arxiu històric.

Gràcies a la doctora Marta Sancho per haver dirigit aquest projecte, perquè amb el seu guiatge el vaig poder encaminar i orientar cap a un indret precís. Així, els seus consells i suport m'han aportat llum i visió per arribar als objectius a què aspirava.

Dono les gràcies també i molt especialment al professor Miquel Sitjar per la seva valuosa contribució al meu treball en traduir al català els pergamins que eren en llengua llatina. Així mateix, agraeixo al professor Albert Martí Arau que m'iniciés en l'estudi de la Paleografia i me'n desvetllés l'interès. Gràcies també a la doctora Núria Jornet pel coneixement de la història del monestir que va voler compartir amb mi, i a la Gal·la Mediavilla amb qui participem d'una mateixa passió per la paleografia i la recerca.

Finalment, la meva gratitud per a la família i amics que durant aquests darrers temps han hagut de patir la meva immersió en el projecte però que, alhora, han contribuït a què m'hi endinsés més i més, gràcies a l'estímul del seu interès manifest i la seva confiança.

RESUM

En el marc de la ciutat de Barcelona, els drets de la dona a la baixa edat mitjana minvaven i havien fet una involució afavorida per la creixent misogínia. Així mateix, la ciutat havia esdevingut un indret rellevant com a mercat d'esclaus i la propietat d'esclaus i esclaves s'estenia de manera natural per tots els estaments de la societat, sense que l'Església la deslegitimés. Veurem què significava ser esclava i comprovarem la seva presència a les institucions monàstiques femenines de

Barcelona per conèixer quina va ser la realitat al monestir de Sant Antoni i Santa Clara, a partir de la recerca en el seu fons i amb l'aportació de documents inèdits.

PARAULES CLAU

Dona, esclava, Barcelona, baixmedieval, monestir.

Portada

Fragment del *Retaule de la Transfiguració*, Bernat Martorell 1445/1452. © Catedral de Barcelona.

1. INTRODUCCIÓ

La perspectiva de gènere, la voluntat d'aprofundir en el coneixement de la història de les dones a la Catalunya medieval i, en particular, en el de la vida de les esclaves a la Barcelona de la baixa edat mitjana va encaminar la nostra recerca inicial. Ben aviat, l'interès per les vides de les dones més marginades, les més anònimes, les que en cap cas no van poder tenir una veu pròpia, i de les quals ens n'han arribat ben pocs testimonis de primera mà, ens va conduir cap a l'entorn de les institucions monàstiques femenines i vam escollir concentrar la nostra recerca en el monestir de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona,² en un període de temps comprès entre mitjan segle XIV i finals del segle XV.

Teníem ben present que el marc històric general del nostre estudi havia de ser en primer lloc el de les dones de la Catalunya medieval i, en segon terme, el de la ciutat de Barcelona com a un important mercat d'esclaus, per la rellevància que dins l'entorn mediterrani la ciutat va arribar a tenir en aquest tràfic humà. El pas següent consistiria a fixar-nos en les condicions de vida de les esclaves a la ciutat, per continuar escatint quina era la posició de l'Església i del cristianisme davant l'esclavitud i l'ús d'esclaus i esclaves, tant per part del clergat secular com dins la vida monàstica. Un coneixement necessàriament previ a la recerca sobre la presència de dones captives en els monestirs i, de manera específica, en el monestir de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona.

Malgrat saber que, com diu Roser Salicrú,³ els documents d'origen notarial i les ordinacions són unes fonts excel·lents per a l'estudi de l'esclavitud baixmedieval, vam decidir obviar-los i limitar l'àmbit de la nostra recerca en considerar-la com a una primera etapa i fonament d'un projecte d'investigació que ara mateix sobrepassaria la dimensió d'aquest treball. A més, de seguida vam veure també el gran interès que podia tenir investigar directament en el fons del monestir de Sant Antoni i Santa Clara, que es preserva a l'arxiu del monestir de Sant Benet, a Montserrat. D'antuvi, vam escollir d'entre les diverses tipologies documentals aquelles que vam creure que podien ser unes bones fonts primeres per a una recerca aprofundida. Així, per mitjà de la consulta, coneixeríem aquelles que ens parlen de les esclaves, descriuríem el tipus d'informació que contenen i, alhora, comprovaríem que aquestes fonts són un cabal preciós per a un futur treball de buidatge exhaustiu i, per tant, d'un abast més gran,

² En el nostre treball utilitzarem indistintament 'monestir de Sant Antoni i Santa Clara', 'monestir de Santa Clara' i 'Santa Clara'.

³ Salicrú, R. (1998: 11).

que sistematitzi, analitzi i interpreti les dades obtingudes, unint-les a d'altres procedents de fonts diverses que les complementin i les enriqueixin.

En definitiva, en el curs del nostre treball, mirarem d'esbrinar des d'una perspectiva històrica, social i cultural què significava ser dona a la baixa edat mitjana a Catalunya i a Barcelona, per endinsar-nos tot seguit en el món de l'esclavitud i, en particular, en el de les esclaves en el període comprès entre el 1350 i el 1495, en primer lloc a la ciutat de Barcelona i, després, dins del monestir de Sant Antoni i Santa Clara. El tall cronològic es justifica per tractar-se d'un període encara no estudiat des d'aquesta perspectiva dins l'àmbit d'aquest monestir, donat que l'única tesi doctoral específica sobre la història del monestir de Sant Antoni i Santa Clara és la de Núria Jornet, i abasta des de la fundació al 1236 fins al 1327. I si hem triat el límit del 1495 és perquè aquesta és la data de la Reforma promoguda pels Reis catòlics amb la prohibició definitiva de tenir esclaus i esclaves propietat dels monestirs, junt a d'altres mesures com la de la instauració de la clausura estricta i el canvi d'hàbit per a les religioses.

Finalment, amb la pretensió que la nostra sigui una proposta metodològica aplicada a l'estudi de l'esclavisme femení dins d'una institució monàstica també femenina, descriurem, a partir de la tipologia de documents continguts al fons documental de l'arxiu consultat, les referències, en gran part inèdites, que contenen informació valuosa sobre les dones esclaves que van viure en la invisibilitat i el silenci d'aquell monestir.

1.1. Objectius i justificació

Ens proposem un objectiu principal que defineix l'itinerari de la nostra recerca i amb el qual pretenem donar resposta a la pregunta de capçalera: Què podem saber sobre la presència d'esclaves al monestir de Sant Antoni i Santa Clara, a la Barcelona tardomedieval? Aquest objectiu va necessàriament acompanyat d'un altre de secundari però no menys important per a la possible futura continuïtat de la recerca. Consisteix a esbrinar i mostrar quina és la tipologia de documents que fan possible la investigació, i a veure com aquestes fonts a vegades s'interrelacionen i faciliten així la identificació de continguts relatius a les esclaves objecte d'aquest treball. I ho farem, sempre que sigui possible, amb aportacions documentals inèdites.

A fi d'emmarcar el context històric de l'ampli període que abastem, ens proposem un altre objectiu que consistirà a fer un recorregut -forçosament concís- sobre l'estatus de la dona a Catalunya i a Barcelona durant la baixa edat mitjana, cosa

que ens permetrà veure la involució progressiva de la seva condició i presentar també el què van ser uns temps de misogínia.

No obstant, les esclaves són al cor del nostre treball, i això no només justifica sinó que dóna sentit a un altre propòsit, que consisteix a mostrar com Barcelona havia esdevingut un centre de tràfic d'esclaus. Des de l'evolució quant a l'origen de la 'mercaderia', la comercialització i l'ús, fins a la mort social i la possible integració de l'esclava. Per aquesta raó, més que no pas entrar en dades quantitatives sobre la presència d'esclaves a Barcelona, ens orientarem a mostrar quina podia ser la quotidianitat i l'entorn social en la vida d'aquestes dones captives. Alhora, i en tant que consciència de la societat medieval, ens interrogarem sobre el paper de l'Església, no només davant de l'esclavitud en general i la seva legitimació, sinó de manera particular quant a l'ús i presència de captives als monestirs, que, en definitiva, era el món de les esclaves monàstiques, sovint, sense més condició que la de ser un bé patrimonial, comprat o heretat. Totes elles qüestions paral·leles que sorgeixen a partir del nucli principal.

Un objectiu per exclusió: aquest treball no és un estudi analític sobre la vida de les esclaves al monestir, sinó un intent d'aproximar-nos al coneixement efectiu de la seva presència i, sempre que sigui possible, mirar d'il·lustrar-la mitjançant els registres que consten en els llibres, pergamins i documents manuscrits conservats.

Sense pretensió d'assolir cap veritat, però també sense prejudicis, mirarem de contribuir a fer visibles unes dones esclaves, ocultes fins ara en el silenci d'uns arxius ben disponibles per al seu estudi, i donar-los un lloc al costat d'unes altres dones que la història reconeix i que fins i tot en algun cas ha enaltit per la seva santedat.

1.2. Estat de la qüestió

En apropar-nos a la història de les dones a l'Edat mitjana, tot ens encamina cap a Christine de Pizan, una de les primeres veus destacades que va expressar de manera clara, com diu María Milagros Rivera, que: «*la condició de les dones no és d'origen natural sinó social, conseqüència de les circumstàncies de subordinació en què es veuen obligades a viure*». ⁴ En aquest sentit, la mirada analítica i conceptual de Rivera a *Textos y espacios de mujeres: Europa, siglos IV-XV* ⁵ ens aporta aspectes que són claus per reinterpretar la història de les dones. I quan volem aprofundir en Catalunya i la ciutat de Barcelona, la *Història de les dones a la Catalunya medieval* ⁶ de

⁴ Rivera, M. M. (1990: 195).

⁵ *Ibidem*.

⁶ Vinyoles, T. (2005).

Teresa Vinyoles esdevé una de les obres de capçalera sobre les dones de tota condició, entre el segle IX i l'any 1500. I encara més si l'acompanyem de les moltes altres publicacions de la mateixa autora, fruit d'una recerca continuada sobre les vides de les dones al nostre país en temps medievals, amb una mirada específica a l'entorn urbà i a les marginades, on al costat de les prostitutes hi ha les esclaves. Un coneixement que ampliarem amb alguns d'aquests altres treballs i també d'altres historiadores com ara Carme Batlle.

Quant a la història de l'esclavitud a la baixa edat mitjana, d'entre els molts treballs científics, en destaca un de cabdal, fonamental per als treballs d'investigació sobre aquesta institució, i és la monografia clàssica, *L'esclavage dans l'Europe Médiévale. Tome premier: Peninsule Ibérique & France*⁷ de Charles Verlinden; una obra que comprèn aspectes diversos del fenomen de l'esclavitud al món mediterrani i en concret, en el primer volum, a la Corona d'Aragó. Amb un caràcter analític i alhora sintètic, Verlinden hi presenta la teoria jurídica per confrontar-la amb la pràctica, quina era la provenença dels esclaus, quins els mercats a la mediterrània, quin paper van jugar la guerra del cors i la pirateria com a fonts d'aprovisionament i també, de manera extensa, quines eren les condicions de vida dels esclaus i les esclaves als segles XIV i XV.

Tanmateix, l'any 1917, Joaquim Miret i Sans ja s'havia avançat amb un treball titulat *La esclavitud en Cataluña en los últimos tiempos de la Edad Media*,⁸ en el qual l'autor exposava els trets més rellevants de l'esclavitud als segles XIV i XV al nostre país. Fruit de la recerca feta, relata de manera documentada un nombre significatiu de casos per donar a conèixer el conjunt de les investigacions que va fer sobre l'esclavitud a Catalunya i la guarda d'esclaus de la Generalitat, però també amb la finalitat de recolzar la seva tesi. És a dir, que la Catalunya de l'Edat mitjana i, en especial el mercat d'esclaus de Barcelona, no era pas una realitat aïllada o diferent en l'entorn mediterrani i, per tant, que fora injust fer-ne un judici descontextualitzat. Per concloure, així mateix, que l'esclavatge va ser un fenomen econòmic.⁹

Una altra de les monografies de referència, i imprescindible des del punt de vista sociològic, és l'obra de Jacques Heers,¹⁰ un treball científic que es fixa de manera detinguda en aquells aspectes més humanístics i socials de l'esclavatge femení a l'Edat mitjana.

⁷ Verlinden, Ch. (1955).

⁸ Miret i Sans, J. (1917).

⁹ Verlinden, Ch., (1955: 90).

¹⁰ Heers, J. (1981).

A partir de mitjans dels anys 70 del segle passat, a Catalunya, i a mesura que es desvetllava l'interès per la història de les dones, també s'emprenien treballs de recerca i tesis doctorals que investigaven sobre l'esclavitud en general i les dones esclaves en particular, a Catalunya i a la Barcelona tardomedieval. Així, les publicacions, les comunicacions destinades a congressos internacionals i el gran nombre d'articles presentats per historiadores com ara Maria Teresa Ferrer, Teresa Vinyoles o Roser Salicrú –autora, entre d'altres, de l'obra probablement definitiva sobre la Guarda d'Esclaus i l'assegurança contra fugues de la Generalitat-, han esdevingut valuosos referents en aquest camp d'estudi. Juntament amb els treballs de Josep Hernando¹¹, que posa en relació les esclaves lactants i els contractes de didatge a Barcelona, o el de Dimes Sancho¹² que, a partir de fonts notariales, fa una aportació inestimable a l'estudi de l'esclavitud des del punt de vista econòmic-social. O la publicació de William D. Phillips, Jr.,¹³ el qual es fixa particularment en les condicions de vida. De la mateixa manera, és de gran interès i imprescindible la tesi més recent d'Iván Armenteros,¹⁴ que ha utilitzat com a base documental les disposicions normatives referides a esclaus, aprovades entre finals del segle XIII i mitjans del XV, que es conserven a l'AHCB. Sense oblidar la tesi de Lucía Conte.¹⁵

D'altra banda, l'esclavitud a la Barcelona de la baixa edat mitjana ha estat objecte d'estudi per un bon nombre d'altres historiadors i historiadores, entre els quals Josefina Mutgé o Coral Cuadrada, que també han publicat el fruit de les seves recerques o les han presentades participant en col·loquis i congressos internacionals diversos. Totes elles, aportacions molt estimables que consultarem i mirarem de recollir tant com sigui possible.

Pel que fa al monacat femení, hem de fer referència a tres tesis. En primer lloc, la de Núria Jornet, *Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona: origen d'un monestir i configuració d'un arxiu monàstic (1236-1327)*,¹⁶ donat que se centra en la institució objecte de la nostra recerca. En segon terme, la d'Anna Castellano,¹⁷ sobre el monestir de Pedralbes, perquè en tractar-se d'una institució monacal de l'orde de les clarisses, que també va tenir un important nombre d'esclaves, per a nosaltres té un interès inqüestionable. Com així mateix, la de M. Montserrat Cabré, *El Monacat femení a la*

¹¹ Hernando, J. (1996).

¹² Sancho, D. (1979).

¹³ Phillips, Jr., W. D. (2014).

¹⁴ Armenteros, I. (2012).

¹⁵ Conte, L. (2012).

¹⁶ Jornet, N. (2005).

¹⁷ Castellano, A. (1996).

*Barcelona de l'alta edat mitjana: Sant Pere de les Puel·les, segles X-XI*¹⁸ que, al costat dels treballs de Maria Mercè Costa i Paretas sobre les dames i els esclaus del monestir de Jonqueres, seran també molt rellevants.

1.3. Marc teòric

Conformaran el marc teòric d'aquest treball les aportacions fetes a la història del feminisme, diversos aspectes de les vides de les dones i el contrast entre una societat que les havia valorades positivament¹⁹ i el menyspreu de la baixa edat mitjana, representat pel pensament misogin del franciscà Francesc Eiximenis. De quina manera aquesta mateixa visió patriarcal i de domini mirava d'estendre's als cenobis femenins amb el control que sobre ells exercia l'autoritat del papa, del cardenal protector, o dels framenors, amb imposicions com ara la necessitat de la clausura perpètua. Conceptes sobre l'esclavitud en general, l'esclavitud a l'entorn urbà i la presència de les esclaves en la vida quotidiana barcelonina; el desarrelament, la mort social de les esclaves; la moral imperant inspirada pel cristianisme i la justificació de l'Església sobre l'ús d'esclaus i d'esclaves per part del clergat secular i del clergat regular. I també, l'actitud històrica i el posicionament ètic davant del fenomen de l'esclavatge.

1.4. Metodologia i fonts

La metodologia emprada serà qualitativa i es basarà de manera prioritària en la recerca i l'anàlisi de fonts documentals primàries que pertanyen al fons del monestir de Santa Clara.

Les sèries documentals consultades han estat 12, dins les quals 23 llibres, 9 pergamins manuscrits i altres documents solts. De les tipologies documentals consultades, destaquem els llibres de comptabilitat que, donada la complexitat de l'administració del monestir, podien ser llibres portats per les monges, pel procurador o d'infermeria; així mateix, una butlla papal, llibres de rendes, inventaris, albarans, documents de compra-venda, àpoques, una acta de reunió del capítol del monestir, testaments i diversos instruments arxivístics.

Del buidatge, n'hem extret un total de 150 registres inèdits i a l'Apèndix documental annex en presentem la transcripció, a més del regest i la traducció de set pergamins originals, i el regest d'uns altres dos.

¹⁸ Cabré, M. M. (1985).

¹⁹ Vinyoles, T. (2005: 30).

Per la complexitat terminològica amb què ens hem trobat, hem establert criteris restrictius a l'hora d'acceptar com a esclaves casos dubtosos. És a dir que, en general, rebutjarem aquelles entrades que vagin acompanyades del terme 'macipes', pels dubtes que ens generen, donat que podria molt bé tractar-se de serventes externes; llevat que s'evidenciï que dir 'macipa' és equivalent a 'esclava', per exemple, quan directament i clara es diu que 'es ven una macipa'. En conseqüència, la nostra opció ha estat transcriure íntegrament totes aquelles entrades que creiem que no oferien cap mena de dubte perquè en el text, de manera explícita apareixia la denominació 'esclava', encara que més endavant no portessin aquest apel·latiu. Això vol dir que hem localitzat altres registres que, si bé podrien tractar-se de dones captives, no les transcriurem en no tenir la certesa que s'estigui parlant d'una esclava.

Així mateix, per la importància que tenien els continguts relatius a les esclaves que hem recopilat i que inclourem en l'Apèndix documental, en ser inèdits, hem optat per transcriure els que eren en català i per fer el regest a més de traduir íntegrament els més significatius dels que eren en llatí. Tots ells, els presentem a l'Apèndix documental classificats per sèries i, dins de cada sèrie, per ordre cronològic. Sabem bé que aquest no és el format ortodox per a un cartulari, no obstant hem triat de fer-ho així precisament perquè un dels objectius del nostre treball consistia a identificar tipologies documentals que continguessin informació sobre les esclaves i creiem que amb aquest format, podem presentar el resultat de manera clara i, alhora, contribuir a facilitar la continuació de la recerca.

Fonamentarem també el nostre treball en la recerca bibliogràfica i, de manera especial, en les tesis doctorals de Núria Jornet, Anna Castellano i la més recent, d'Iván Armenteros.

Unes fonts que en un futur haurien de ser complementades i enriquides amb altres buidatges sistemàtics que, malgrat l'interès que ens desvetllaven, hem hagut de deixar de banda perquè sobrepassarien la dimensió d'aquest treball.

2. LA DONA A LA CATALUNYA MEDIEVAL

2.1. Ser dona a Catalunya i a la Barcelona tardomedieval

Des del Món Antic, en la nostra cultura occidental, el patriarcat és manifest i ho veiem, com fa notar Sònia Guerra,²⁰ en dones com Helena o Penèlope, a *La Iliada* i a *L'Odíssea*, perquè elles tenien tots els atributs menys el de la intel·ligència. O com denunciava l'escriptora Christine de Pizan²¹ en la seva obra *The City of Ladies*, segons que explica Milagros Rivera, perquè «[...]per primera vegada a l'Europa medieval una dona sortia en defensa de totes les dones contra un tipus d'agressió que era tradicional i reiterativa des de feia segles.»²²

Amb tot, si ens fixem en l'evolució que en la condició de la dona s'esdevé des de l'alta edat mitjana fins als darrers segles baixmedievals i els inicis de l'Edat moderna, comprovarem la clara involució que s'havia de produir.

A la societat en què vivien les dones de Catalunya a l'any mil, que ja estava organitzada sobre la base de la família nuclear, la dona era ben valorada i el seu paper social i jurídic tenia una rellevància que, amb l'adveniment del feudalisme, aniria minvant.²³ De tal manera que, partint de l'afirmació de Pierre Bonassie, de què «[...]allò que més sorprèn de la condició de la dona catalana de l'any 1000 és la seva independència material»,²⁴ i que no fos objecte de cap mena de discriminació especial, la situació de la dona arribaria, gradualment, al llarg dels segles XIII, XIV i XV, a una clara degradació i dependència. Els costums van anar canviant de manera progressiva però imparabile i, a mesura que la feudalització avançava també ho feia la invisibilitat de la dona; perdia drets i avantatges, fins al punt d'haver d'adoptar un paper passiu que la reduiria, silenciada, a portar el dot i a tenir cura de la casa i dels fills. I, com diu Rivera, a «viure reclosa i sedentària en una expectativa de comportament femení».²⁵

Però per poder copsar la diferència entre l'entorn social de la dona des de mitjan segle XIV fins a finals del segle XV, respecte els segles anteriors, farem una mirada vers aquells temps en què les dones, a Catalunya, disposaven dels seus béns i, com exposa Teresa Vinyoles,²⁶ a més de tenir capacitat jurídica per testificar eren dones que compraven, venien, permutaven, participaven en transaccions econòmiques i que feien valdre els seus drets davant dels tribunals. En definitiva, eren dones que no

²⁰ Guerra, S. (2002: 141).

²¹ Pizan, C. (1999).

²² Rivera, M. M. (1990: 185).

²³ Aventin, M.; Salrach, J. M. (1998: 43).

²⁴ Bonassie, P. (1988: 115-117).

²⁵ Rivera, M. M. (1990: 40).

²⁶ Vinyoles, T. (2005: 47).

estaven del tot subjectes al control masculí i que encara mantenien l'autoestima. Eren uns temps sense trets de misogínia, amb una brillant i destacada presència femenina i no només per dones significades com Ermessenda, Almodis, Guinedilda o Arsenda d'Àger, sinó també per moltes d'altres, camperoles, pioneres que feien costat al seu marit, actuant i opinant, disposades a fer-se sentir.²⁷

Ara bé, amb els temps feudals, a les famílies es va establir l'hereu únic en detriment de les filles, va desaparèixer el dot marital i es va generalitzar la institució del dot femení que, en els darrers segles medievals, per a les noies més pobres va arribar a ser un problema social.²⁸ De manera que les dones van deixar de tenir la iniciativa perquè van passar a dependre de la custòdia del pare, el marit, el germà o fins i tot d'un fill.²⁹ Tant és així, que un contracte signat per una dona podia arribar a ser considerat nul només denunciant la signatura per raó de *propter ignoranciam mulieri*.³⁰ Un canvi que, unit al fenomen de renaixement urbà, i coincident amb la crisi sistèmica baixmedieval dels segles XIV i XV, no beneficiaria gens ni a les dones de Catalunya en general, ni a les que vivien a la ciutat de Barcelona en particular perquè, a més, la societat urbana era força més complexa que la rural.

En aquella Barcelona tardomedieval, tan sols els homes podien tenir carta de ciutadania. Ells tenien tots els drets però les dones no podien ser ciutadanes, ni per tant tenir cap responsabilitat pública,³¹ tan sols ser filles, mullers o vídues de ciutadans, tal i com manaven els *Usatges*.³² Amb tot, no només les dones estaven excloses de la ciutadania, perquè tampoc tenien cap dret, fossin homes o dones, ni els servents, ni els lliberts, ni la minoria jueva, ni els marginats, com ara els esclaus, les prostitutes, els captaires, els contrets o els leprosos.

En aquest escenari, les dones barcelonines de la baixa edat mitjana van veure com cada dia més, les seves tasques consistien a tenir cura dels infants, dels malalts i de la casa, i això vol dir de la roba, de la bugada, de la cuina, del foc, que calia mantenir encès, de pastar, també de filar i de cosir. Així i tot, a les cases burgeses, les dones podien tenir l'ajuda de serventes o d'esclaves que s'encarregaven de les feines més feixugues. Una presència, la de les esclaves, que en esdevenir una realitat quotidiana ningú no qüestionava. Ara bé, a les classes populars, les dones treballaven

²⁷ Vinyoles, T.; Sancho, M., et alii (1998: 267, 281).

²⁸ Vinyoles, T. (2005: 220).

²⁹ Vinyoles, T. (1979: 85-108).

³⁰ Vinyoles, T. (1981: 110).

³¹ Vinyoles, T. (2005:158).

³² Rovira, J. (1933).

i contribuïen a la pobra economia familiar, ja fos fent de forneres, sabateres, botigueres, hostaleres, venedores, dides o serventes.³³

Tot i així, la vida de cada dia d'aquestes dones que *no només filaven*,³⁴ permetia que teixissin relacions amb l'entorn pel sol fet de sortir a comprar, a passejar o senzillament a xerrar al carrer, cosa que la ciutat en aquells temps afavoria. Diu Vinyoles³⁵ que no podem saber del cert què pensaven les dones de la baixa edat mitjana però, sense la pretensió de generalitzar, podem suposar que les dones medievals tenien una vida i un món interior fet de desitjos, alegries i tristors, per això, en la mesura que els era possible, malgrat que les cases dels estaments populars devien ser *fredes i fosques*,³⁶ elles no volien viure en la grisor, i ho podem intuir, ni que sigui a través de la crítica i la ironia de Francesc d'Eiximenis:

«Mas comunament pequen fort lletjament, e quaix totes, en lo quart vici qui és de color, car no solament volen ésser vestides de belles i de diverses colors, ans encara se fan de les belles colors bells ornaments en llur cap, portant vels grocs e daurats, e precioses, e ab belles agulles, e moltes d'argent.»³⁷

De la mateixa manera que, per mitjà de les descripcions del franciscà fetes amb un to més sarcàstic que irònic, se'ns representa una dona que es preocupa de la bellesa del seu cos i que camina desimbolta pels carrers de la ciutat: *«Si guardas [la fembra] als peus, tostemp porta tapin, si pot, que la fasa pus alta; no posa lo peu pla, perquè vaja pus falaguerament e pus curiosa»*.³⁸ Unes dones que *«e parlen e rient e salten»*,³⁹ potser amb una rialla capaç d'irritar a tots aquells que la menyspreen, semblant a la de Hrotsvitha⁴⁰ -escriptora europea que va viure al segle X- i que com diu Rivera, va ser transgressora, descabellada, excèntrica.

2.2. Temps de misogínia

D'aquesta manera, el pensament misogin va fer que la idea de què la dona era un ésser inferior a l'home anés penetrant en la mentalitat col·lectiva fins a arribar a ser la ideologia dominant. Així, en els sermons que predicaven els eclesiàstics Sant Vicent Ferrer o Francesc d'Eiximenis, la imatge pejorativa de la dona era un lloc comú i, amb la contribució d'altres intel·lectuals medievals, com ara Bernat Metge, que deia: *«Fembra és animal imperfet, de passions diverses desplasents e abominables*

³³ Vinyoles, T. (2005: 183).

³⁴ Comas, M.; Muntaner, C.; Vinyoles, T. (2008: 19-45).

³⁵ Vinyoles, T. (1976: 15).

³⁶ Batlle, C.; Vinyoles, T. (2011:125).

³⁷ Eiximenis, F. (1983), *Terç del Crestià*, cap. DCCXV.

³⁸ Eiximenis, F. (1981: XXI).

³⁹ *Ibidem*, p. XXI.

⁴⁰ Rivera, M. M. (1990: 88).

passionat, no amant altra cosa sinó son propri cors e delits»,⁴¹ o Jaume Roig⁴² i la seva crida esperpèntica i agra contra la dona, es van reforçar els estereotips de gènere. A ella, se li atribuïa manca d'intel·ligència, inferioritat respecte l'home i una predisposició per al mal intrínseca de la condició femenina.

Contra aquesta misogínia creixent que s'estenia per tot Europa, volem destacar de nou la veu de Christine de Pizan (1364-1430), una escriptora que amb la seva obra, *The City of Ladies*, va lluitar de manera eloqüent a favor de l'autoestima de les dones, amb afirmacions com ara:

«*Let me tell you that those who speak ill of women do more harm to themselves than they do to the women they actually slander*».⁴³

o bé:

«*Those men who have slandered the opposite sex out of envy have usually known women who were cleverer and more virtuous than they are*».⁴⁴

Així, en la seva obra cabdal, profeminista, com ens fa veure Rivera,⁴⁵ l'autora construeix la utopia d'una ciutat emmurallada habitada només per dones, alhora que elabora una mena d'argumentari per rebatre la difamació sobre la suposada maldat, la imatge negativa tradicional i la crítica misògina a què les dones havien estat i continuaven estan sotmeses.

Segons el diccionari de l'IEC,⁴⁶ *misògina* és aquella persona que odia les dones. I és precisament allò que reflecteix l'obra literària dels autors esmentats, doncs els trets que assenyalen Viera i Piqué,⁴⁷ la sàtira, la paròdia o l'atac directe motivats per l'odi o la repugnància envers la dona, sembla que hi eren ben presents.

Per tant, la convicció que l'astúcia, l'engany i la hipocresia eren atributs femenins, justificava Sant Vicent Ferrer per afirmar: «*La primera cosa que fo en aquesta mort del humà linatge, fo enveja del diable, la segona fo error de fembra*».⁴⁸

Així mateix, el pensament d'Eiximenis, expressat en diverses de les seves obres, com ara *Lo Crestià*, o *Lo libre de les dones*, creiem que es manifesta com un discurs misogin, malgrat l'afirmació de Curt Wittlin, que defensa que

«*[...] ningú ja no veurà una prova de misogínia d'Eiximenis [...] L'autor complaent-se en aquest estil exagerat, satíric i provocador, simplement expressa l'opinió conservadora de la majoria, captivant-se així el més gran públic possible.*»⁴⁹

⁴¹ Metge, B. (1980: 95).

⁴² Roig, J. (1978).

⁴³ Pizan, C. (1999: 7).

⁴⁴ *Ibidem*, p.12.

⁴⁵ Rivera, M. M. (1990: 195).

⁴⁶ *Diccionari de la Llengua Catalana* (2011: 1119).

⁴⁷ Viera, D.; Piqué, J. (1987: 46).

⁴⁸ Vinyoles, T. (1976: 16) - Sant Vicent Ferrer, *Sermons, II*, p. 142.

⁴⁹ Eiximenis, F. (1981: XIX).

Tanmateix, i més enllà de la ironia, quan Eiximenis diu: «*Hoc encara, tostemps que fembra nasca, que tota la casa sia trista e plor*»,⁵⁰ és molt probable que estigui reflectint el sentiment de rebuig cap a la dona que s'havia fet dominant a la societat baixmedieval, però també una convicció personal perquè, d'altra banda, fa seva la identificació d'Eva, *mare foylla*,⁵¹ amb totes les dones, condemnades a conduir la humanitat pel camí de la perdició: «*[...] li es dat en pena que sia tota serpentina e verinosa, en tant que del cap fins als peus no·y aja loch qui tot no sia verí e mort d'òmens.*»⁵²

Això no obstant, cal dir que a Eiximenis li devem, en un temps en què el poble era analfabet, la defensa que la dona sabés llegir: «*[...] con és bo que les dones sàpien ligir*». ⁵³ pel bé que això li podria fer a ella i a la seva devoció.

⁵⁰ *Ibidem*, cap. XI, p. 20.

⁵¹ *Ibidem*, cap. XI, p. 20.

⁵² *Ibidem*, cap. XI, p. 20.

⁵³ *Ibidem*, cap. LVI, p. 90.

3. DONA I ESCLAVA A LA BARCELONA DE LA BAIXA EDAT MITJANA

3.1 Barcelona, mercat d'esclaus

*Elle a pénétré les couches moyennes de la société, le monde du petit négoce et de l'artisanat. C'est là, non une anomalie, une survivance archaïque, mais un véritable fait social.*⁵⁴

Jacques Heers

Des del segle XIII i fins al segon terç del segle XIV la Corona d'Aragó i en especial Catalunya van viure la seva plenitud medieval. Van ser temps d'expansió territorial, de conquesta i colonització de noves terres, un panorama que contrasta amb el període comprès entre el 1350 i el 1495, marcat pel declivi i la pèrdua de poder de Catalunya.

Cap al 1350, Catalunya tenia uns 500.000 habitants i al 1497, tan sols 224.000, això vol dir que havia perdut un 55% de la seva població.⁵⁵ I malgrat que es consideren dades no del tot fiables pel fet que molts dels qui habitaven la ciutat no tenien carta de ciutadania, s'estima que cap al 1350, Barcelona tenia uns 33.000 habitants i que, abans de la Pesta, havien arribat a ser 50.000.⁵⁶

Amb tot, la historiografia recent sosté, com diu Ivan Armenteros,⁵⁷ que al llarg del segle XV no hi va haver una decadència global i duradora sinó fases de contracció i creixement. Uns temps en què la guerra, la pesta i la fam es van agermanar de manera natural, incrementant, sobretot a les ciutats, la pobresa i el nombre de persones marginades, perquè com diu Michel Mollat: «*la ciutat era una cruïlla de misèries*».⁵⁸ I, com veurem, els esclaus i les esclaves al costat d'altres persones desgraciades formaven part d'un mosaic divers de races, cultures i llengües.

Barcelona era una ciutat marinera, però també mercantil i artesanal. El mercat públic de la ciutat era a la zona exterior del Portal Major, a la Plaça Nova, a cel obert, gairebé ran de mar. Allà, cada dia s'hi venien productes naturals de la terra, bestiar o artesanía. Ben a prop, a la Llotja dels mercaders hi havia una altra activitat mercantil: el comerç i venda d'esclaus en forma de subhasta pública.⁵⁹ Un fenomen urbà que sembla que s'acceptava sense qüestionar-lo, com si el comerç d'éssers humans fos una realitat ben natural.

⁵⁴ Heers, J. (1981: 133).

⁵⁵ Aventin, M. (2005: 40).

⁵⁶ Aventin, M.; Salrach J. M. (1998: 113).

⁵⁷ Armenteros, I. (2012: 328).

⁵⁸ Mollat, M. (1978: 293).

⁵⁹ Batlle, C.; Vinyoles, T. (2011: 45-46).

Fig. 1 – Les muralles del segle XIII i les del XIV. Carreras Candi, F. (1908-18: 348)

I era en aquest barri de Ribera, que tenia la façana més marinera de Barcelona, habitat per pescadors, barquers i petits artesans on des del 1237, hi havia el monestir de Santa Clara, «en lo mateix paratge a ont avia parat la barca»,⁶⁰ en què diu la llegenda que va arribar la fundadora, Santa Agnès, des d'Itàlia.

Durant tota l'Edat mitjana, l'esclavitud va ser una realitat a Europa, i a mitjan segle XIV, Barcelona ja havia esdevingut el principal centre de tràfic d'esclaus de la Corona d'Aragó,⁶¹ al costat de València, Gènova o Venècia, ciutats mediterrànies també destacades en aquest comerç. I, segons Armenteros,⁶² entre finals del segle XIV i les primeres dècades del segle XV, Barcelona va viure la seva *edat d'or* en el sistema d'esclavatge medieval, que va ser precursor del que imposaria l'economia colonial.⁶³ Ara bé, el negoci basat en el comerç d'esclaus, com Armenteros també demostra en la seva tesi,⁶⁴ en acabar la guerra civil catalana, a partir del 1472, es reorientaria vers l'espai Atlàntic.

El procediment de comercialització,⁶⁵ d'acord amb les Ordinacions de 1433, i tenint en compte que la major part dels esclaus arribaven per mar a Barcelona, consistia, un cop desembarcats, a declarar per part dels mercaders el nombre de persones captives, el nom, la procedència i, sobretot, si eren *de bona guerra*, «[...] si saben que en la fusta en la qual les testes són vengudes ne hage alguna o alguns los

⁶⁰ Jornet, N. (2005: 89).

⁶¹ López, M. D. (2000: 54).

⁶² Armenteros, I. (2012: 668).

⁶³ Verlinden, Ch. (1955: 17).

⁶⁴ Armenteros, I. (2012).

⁶⁵ Batlle, C.; Vinyoles, T.. (2011: 45-46).

quals no sien de bona guerra e les quals no degen ésser catives»,⁶⁶ perquè si no deien que ho eren, no podrien ser venudes. Per tant, dir de *bona guerra* era un aval de legalitat.

Amb la pretensió de mirar d'il·lustrar el què podia ser un mercat d'esclaus, transcrivim tot seguit un fragment de la descripció commovedora que ha recollit Roser Salicrú,⁶⁷ feta l'any 1438 per Pero Tafur, després de visitar Caffa, avui Teodòsia, a la península de Crimea:

«Aquí se venden más esclavos é esclavas que en todo lo otro que queda del mundo, [...] éstos son roxos, migrelos, é abogastos, é cercaxos, é búrgaros, é armenios, é otras diversas naçiones de xpianos; (...) é tiénese esta manera: los que los venden fázenlos desnudar en cueros tambien al macho como fembra, é pónenlos unos gavanos ençima de fieltro, é fázese el preçio, é despues de fecho, tírangelos de ençima é quedan desnudos é fázenlos pasear, esto por ver si ay algunt defecto de mienbro»⁶⁸

Tanmateix, el mercat i la subhasta no era més que una de les vies de comercialització, perquè gran part de les transaccions, com Heers⁶⁹ ens recorda, es feien de portes endins, dins les cases, davant notari: *in camera domus* (a la cambra de l'amo); allà és on hi havia el veritable mercat d'esclaus, el més actiu, el més freqüentat. I en destaca la significació: 'com si fos un afer de família'.⁷⁰

Malgrat l'origen que es reclamava per als captius, ser de *bona guerra*, la realitat era una altra perquè, sovint, els esclaus i les esclaves havien estat comprats o segrestats i el seu captiveri era fruit de tràfic en els països d'origen, a la riba del Mediterrani, o de les lluites entre cristians i musulmans a la península ibèrica; i també en el de destí, on hi havia mercaders que traficaven amb ells. Verlinden⁷¹ explica de manera detallada les diverses formes de reclutament: la conquesta, la guerra del cors, la pirateria, les ràtzies amb incursions per sorpresa sobre terra ferma, la tracta, i que també eren causes subsidiàries d'esclavatge, entre d'altres, el naixement o l'*obnoxiatio*, per raó de deutes.

Així mateix, Verlinden va documentar que, a principis del segle XV, la proporció a Barcelona era d'un captiu per cada tres captives i que sobre una demografia d'entre 35.000 i 40.000 habitants, la població d'esclaus i esclaves oscil·lava entre 3.500 i

⁶⁶ AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-5, 1433, juliol, 24, ff. 5r-7r. "Ordinacions fetes per obviar a les fraus fetes en les vendes dels sclaus e esclaves". Citat per Armenteros, I. (2012: 317).

⁶⁷ Salicrú, R. (2010: 172).

⁶⁸ *Andanças é viajes de Pero Tafur por diversas partes del mundo avidos (1435-1439)*, Barcelona, Ediciones El Albir, (1982 – ed. facsimil: 161-162). Citat per Salicrú, R.

⁶⁹ Heers, J. (1981:189).

⁷⁰ *Ibidem*, p. 189.

⁷¹ Verlinden, Ch. (1955: 253-266 i 273).

5.000 individus,⁷² cosa que representaria que més d'un 10% de la població estava esclavitzada.

Quant a la procedència, al segle XIII, eren principalment d'origen sarraí, de la península o del nord d'Àfrica, però ja a finals del segle XIV i gairebé per tot el segle XV, Verlinden⁷³ qualificarà de prodigiosa la diversitat etno-geogràfica. D'aquesta manera, les esclaves que arriben a Barcelona al llarg del segle XIV i fins a mitjan segle XV, ja no seran només sarraïnes sinó que, fonamentalment a causa de la tracta, seran de procedència oriental i balcànica, sortides de ports com els del Mar Negre: tàrtars, turques, armènies, búlgares, russes, circassianes, albaneses, bosnianes, etc. I com un fenomen exclusiu del segle XIV, gregues, vinculades a les conquestes catalanes, o també sardes, per raó de la reducció a l'esclavitud de tots aquells que es van revoltar contra el poder durant el regnat de Pere IV (1336-1387).⁷⁴

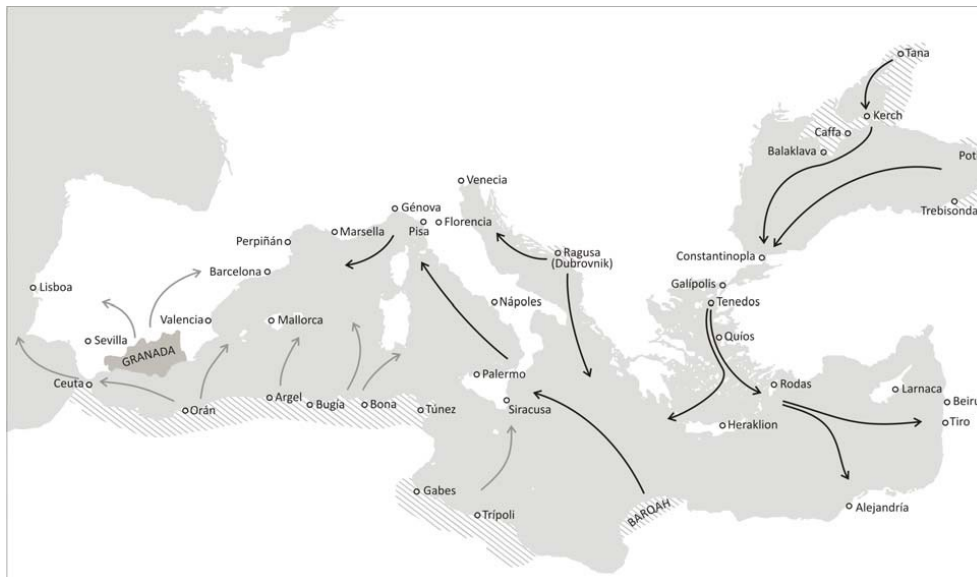

Figura 2 - El tràfic d'esclaus al Mediterrani baixmedieval, segles XIV i XV; font: Armenteros (2012: 160)

Homes i dones sotmesos a altres al llarg de la història han estat designats de manera diferent. A l'antiguitat clàssica, se'ls podia denominar *servus*, *servi*, *ancilla*, *ancillae* o *mancipia*,⁷⁵ i al segle VIII de manera indistinta s'emprava tant *mancipium* com *captivus*; un mot, aquest darrer, que inicialment havia significat presoner però que va acabar assimilant-se a esclau.⁷⁶ A l'Europa altmedieval, podem trobar *servi* per als esclaus adscrits a la terra o a reserves senyoriales, també *servi casati*, però en cap cas

⁷² Armenteros, I. (2012: 313).

⁷³ Verlinden, Ch. (1955: 320).

⁷⁴ *Ibidem*, p. 330.

⁷⁵ Armenteros, I. (2010: 3).

⁷⁶ Armenteros, I. (2012: 617).

captivi. En canvi, als esclaus i esclaves provinents de captura se'ls qualificava de *mancipia* i *captivi*. *Esclau* i *esclava* són denominacions que provenen del llatí medieval *sclavus*, *sclava*, *sclavi*, i es van generalitzar a la baixa edat mitjana, a excepció dels esclaus i esclaves musulmans, *sarraí*, *sarraïna*, els *grecs* o els *sards*, que es designaven amb l'apel·latiu del seu origen. I, segons Verlinden,⁷⁷ els infants sotmesos a esclavitud, que rebien el nom de *subayus* o *subaya*.

La societat considerava que l'esclau era propietat del seu amo,⁷⁸ un "producte de mercat",⁷⁹ un bé com qualsevol altre, i així ho reflecteixen els termes habituals emprats en els documents notariais: *serva et captiva mea*, *servus et captivus meus*,⁸⁰ que acompanyaven el nom de l'esclau o l'esclava, a vegades junt amb el del país d'origen, així com *neophitus* o *baptizatus*, si és que ja havien estat induïts o forçats al bateig.

Tot i això, cal establir una diferència important a l'hora de qualificar aquella societat, perquè una societat esclavista és aquella que basa tot el seu sistema de producció en els esclaus, per exemple els estats sudistes de Nord-amèrica, i en canvi allò que realment era la societat barcelonina dels segles XIII, XIV i XV és una societat propietària d'esclaus.

Els esclaus i les esclaves eren a l'abast de gent de tota mena i condició i els compradors,⁸¹ la majoria de Barcelona, podien ser homes o dones, mercaders, menestrals, artesans, mariners, funcionaris reials, ciutadans, notaris, metges, membres de la noblesa, religiosos. D'aquesta manera, l'esclavitud practicada per un espectre social ample i divers va venir a ser una pràctica natural, generalitzada i acceptada sense escrúpols pel fet que les persones sotmeses es pensava, o es deia, que eren infidels, heretges o senzillament enemics.

I sobre aquesta mirada esbiaixada, Jacques Heers i també l'antropòleg Claude Meillassoux,⁸² hi van voler aprofundir posant-se en el lloc de 'l'altre' per mirar d'entendre què comportava l'esclavatge per a l'esclau o l'esclava. Ambdós s'han referit a la mort social, a la identitat que els era arrabassada, perquè a aquells homes i dones se'ls desproveïa del seu nom, del seu món, els seus referents, la seva cultura i eren forçats al desarrelament més absolut. Meillassoux n'afirma la 'desocialització', la 'decivilització' i també la 'despersonalització', que fan d'ells morts vivents.⁸³ Un nom

⁷⁷ Verlinden, Ch. (1955: 256).

⁷⁸ Sancho, D. (1979: 232).

⁷⁹ *Ibidem*, p. 183.

⁸⁰ Heers, J. (1981: 24).

⁸¹ Sancho, D. (1979: 208).

⁸² Meillassoux, C. (1986).

⁸³ *Ibidem*, pp. 99-100.

nou posat a l'atzar, una llengua nova i un bateig d'una religió imposada. I a partir d'aquest tocar fons havien de 'construir-se' de nou, ni que fos arrelant-se a aquells que els envoltaven, els seus amos. En paraules d'Armenteros: «*la socialització com un procés dinàmic per construir nous referents*».⁸⁴ No hi havia alternativa.

Això sí, se'ls exigia que fossin bons, lleials, amb una conducta que socialment fos acceptable. Però el cert és que aquella mateixa societat que els havia privat de tot, probablement com una reacció defensiva i de rebuig davant l'alteritat i la diferència, els tractava com a sers inferiors, ni humans, i els atribuïa tots els defectes possibles: peresa, gola, astúcia, indignitat, rebel·lia, naturalesa abjecta. Armenteros⁸⁵ ho il·lustra amb aquest document, redactat als volts del 1390 i que probablement servia de justificació per al càstig corporal:

«[...] axí com a persones brutes e voluptuoses, (que) han sembrats en la dita ciutat molts e diverses vicis, que havien acostumats stant ja en lurs terres, hon vivien voluptuosament e siguent lur vida bestial, axí com són laponies, luxúries, alcavoteries, ladornicis, metzines e molts altres crims enormes, dels quals, abans d'aquest temps, era quítia aquesta ciutat [...] los dits sclaus e esclaves són enclinats a vicis, e de sí mateix no han virtuts ne bones, perquè és mester que sien corregits e, per força, tornats a bona retgla de viure, aytant quant sia possible, car ab paraules null temps se corregirien. Car scrit és que 'servus durus non emendabitur verbis'»⁸⁶

Els drets que tenien els propietaris sobre els seus esclaus tan sols tenien un límit: la prohibició de matar-los,⁸⁷ sense que a l'hora d'aplicar correccions i càstigs es fes cap distinció entre esclaus o esclaves. Segons Josefina Mutgé,⁸⁸ les ordinacions referides als esclaus i publicades pel Consell de Cent al municipi de Barcelona, en el segle XIV, tenien com a objectiu impedir que els esclaus fugissin de la ciutat i per això se'ls prohibia que circulessin de nit, amb una multa per als infractors de 5 sous o de 10 assots; tampoc podien circular per les zones de platja ni sortir fora de Barcelona. Quan el delicte era de fuga,⁸⁹ si es tractava d'un primer intent, l'esclau o l'esclava hauria de rebre 50 assots; després d'un segon intent, cent; i si es donava el cas que n'hi havia un tercer, l'amo podria decidir si l'esclau havia de ser penjat. Precisament perquè al Principat de Catalunya es produïen un gran nombre de fugues, al 1413, la Generalitat va crear una assegurança obligatòria, per mitjà de la institució Guarda d'Esclaus de la Generalitat de Catalunya⁹⁰ que, de manera efectiva va funcionar durant deu anys

⁸⁴ Armenteros, I. (2014) Conferència. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.

⁸⁵ Armenteros, I. (2012: 637): AHCB, C, *Miscel·lània*, 13, C-V-13, documento sin datar, aunque en la parte superior del folio, y con letra posterior, aparece la inscripción «1400? Sclaus»; Salicrú (2000: 112-113).

⁸⁶ AHCB, C, *Miscel·lània*, 13, C-V-13; Salicrú (2000: 112-113).

⁸⁷ Sancho, D. (1979: 204).

⁸⁸ Mutgé, J. (2000: 247).

⁸⁹ Salicrú, R. (2000: 118).

⁹⁰ Salicrú, R. (1998: 17 i 20).

(1422-1432) amb l'obligatorietat d'inscriure tots els esclaus mascles i, si els propietaris ho volien, les esclaves.

Les penes a què se'ls podia sotmetre, com apunta Sancho,⁹¹ eren força arbitràries, tant podien consistir en assots, com trepanació o mutilació total de les orelles. Quan se'ls flagel·lava, es feia lligant-los nus a un pal fix, davant l'edifici de la Llotja i tot seguit se'ls passejava pels carrers de la ciutat per tal d'avergonyar-los públicament. I si la condemna era a mort, se'ls executava a la forca.

3.2. De la llibertat a la servitud: esclaves a la Barcelona tardomedieval

Les esclaves que arribaven transportades a Barcelona, d'orígens ben diversos i molt sovint d'indrets llunyans, havien estat dones lliures arrancades dels seus països i de les seves famílies, com afirma Heers, «[...] per ser trasplantades a un entorn ètnic, lingüístic i social completament nou [...] privades de personalitat jurídica, objecte de vendes i revendes, sotmeses a un govern que disposaria d'elles».⁹² Aquestes esclaves, segons que exposa Guy Romestan,⁹³ eren noies o dones joves que els comerciants catalans podien haver comprat en els ports orientals o en els mercats de les costes italianes i, donat que la majoria no eren cristianes, si el qui les comprava era un mercader cristià, abans d'embarcar ja els procurava el bateig; així, en arribar a port, a l'hora de redactar contractes i documents ja havien rebut un nom cristià, Caterina, Margalida, Cristina, Maria, uns dels més corrents, que substituirien el seu nom real i que a partir d'ara aniria acompanyat de l'apel·latiu 'neòfita', que és el mateix que dir 'recentment batejada'. Vinyoles⁹⁴ ens diu que les edats de les esclaves oscil·laven entre els 9 i els 40 anys, encara que hi podien haver excepcions, des d'una nena de tres anys fins a una esclava de 45, tot i que el més freqüent era que les dones tinguessin entre 15 i 25 anys.

A elles, els estaven destinades les tasques domèstiques, una tipologia característica de l'esclavatge urbà a les ciutats mediterrànies i cristianes de l'Occident medieval,⁹⁵ en la qual les dones van predominar sobre els homes, com a serventes que tenien cura de la casa fent les feines que podien ser més feixugues –rentar la roba, transportar l'aigua-, fent de dides o sent objectes sexuals dels seus amos, que

⁹¹ Sancho, D. (1979: 205).

⁹² Heers, J. (1981: 7).

⁹³ Romestan, G. (1995: 192).

⁹⁴ Vinyoles, T. (1976: 61).

⁹⁵ Heers, J. (1981: 285-287).

en alguns casos les destinaven als bordells, però també podien ser concubines apreciades del senyor, confidentes o companyes de les mestresses.⁹⁶

Encara que, com explica Sancho,⁹⁷ les esclaves que vivien a casa de l'amo ocupessin el soterrani, les golfes o fins i tot a l'estable amb els animals, la proximitat que la condició d'esclaves domèstiques comportava, mitjançant la convivència diària amb el clan familiar, feia que s'establissin unes relacions que influïren, i molt, en l'esclava, forçant i accelerant la seva aculturació, com defensa Fabiana Plazolles.⁹⁸ De fet, el que diferenciava l'experiència d'una esclava respecte de les serventes lliures o altres treballadors no era el tipus de feines que feien sinó les condicions sota les quals treballaven, com posa de manifest William D. Phillips Jr.⁹⁹ Així, en la vida de cada dia a la ciutat, a més de conviure amb els amos, les esclaves es barrejaven i es relacionaven al carrer amb els veïns, els comerciants, els artesans.¹⁰⁰

Per tant, d'una banda, estroncada la que havia estat la seva identitat, isolada, víctima d'aquella mort social de què parlen Heers i Meillasoux, però, de l'altra, amb una vida inserida dins d'una nova comunitat, en estreta convivència amb els propietaris, bé fos una família, un sol amo o mestressa, o la congregació d'un monestir, l'esclava domèstica, a diferència d'altres esclaus, s'integrava millor en la societat que l'envoltava i això també afavoria que acceptés més bé la religió que se li havia imposat.¹⁰¹ Així mateix, sembla que, com exposa Heers,¹⁰² molt sovint el vincle amb les dones, fossin esposes o vídues, era el més estret que establien perquè generalment havien estat escollides per elles.

La singularitat d'aquest tipus d'esclavatge, amb unes característiques que tenen tant a veure amb les relacions personals i la diversitat de situacions, segons qui fossin l'amo o la mestressa, fa que sigui molt arriscat generalitzar sobre les condicions de vida de les esclaves perquè, com diu Heers, «*la realitat és proteica i sovint contradictòria*».¹⁰³ Amb tot, segons sembla, l'assimilació va ser el destí més comú, malgrat les condicions d'inferioritat i d'estigmatització que d'entrada suposava ser esclava, perquè, a més de ser menyspreades, sovint se les identificava amb les prostitutes.¹⁰⁴

⁹⁶ Vinyoles, T. (1976: 45).

⁹⁷ Sancho, D. (1979: 202).

⁹⁸ Plazolles, F. (2000: 617.)

⁹⁹ Phillips, Jr., W. D. (2014: 103).

¹⁰⁰ Heers, J. (1981: 166).

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 100.

¹⁰² *Ibidem*, p. 166.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 190.

¹⁰⁴ Verlinden, Ch. (1955: 510).

A diferència del que sí que es va fer amb els sarraïns i amb els jueus, sembla que a Barcelona, els esclaus i les esclaves mai no van ser obligats a vestir una indumentària que els distingís. Segons Miret i Sans,¹⁰⁵ és molt probable que les esclaves es vestissin de manera humil, amb aquells vestit ja usats que els donaven els seus amos. De tota manera, una ordinació del 21 de maig de 1459, vigent a Barcelona i la seva vegueria, recull algunes particularitats sobre la indumentària de les esclaves:

*«[...] no gos ne li sia licit ne permes portar ne rossegar roha en la gonella o altre roba que portera o's vestira en alguna forma e que haie anar abrigada ab gramello e que no gos portar o liguar en lo cap vels de alguna manera sino tovalloles tantsolament. E qui fara lo contrari incorrega en ban de perdre tot ço que portera o haura portat contra forma de la present ordinació sens gracia e mercè alguna. Entes, empero e declarat, que si les dites esclaves o catives acompanyaran lurs dones o altres dones o donzelles ab voluntat de lurs senyors o dones puxen portar mantell sens incorrimet de la dita pena».*¹⁰⁶

Per tant, podem pensar que es vestien, com descriu Miret i Sans,¹⁰⁷ amb gonelles, que era una peça composta d'un cos i una faldilla més o menys llarga, que tant portaven els homes com les dones, però que segons l'ordinació, les esclaves havien de dur-la sense cua. Damunt la gonella, uns i altres, portaven la gramalla, com una mena de túnica fins als peus. També podien dur gipons, una peça de vestir amb mànigues fins a la cintura. La prohibició de la cua per a les gonelles, a les esclaves, els podia ser excusada si acompanyaven la mestressa a alguna festa, però el vel, amb què les dones de l'Edat mitjana estaven obligades a cobrir-se el cap, a les esclaves la prohibició els el substituïa per tovalloles.

3.3. Condició d'esclava: mercaderia per al benefici

Esclaus i esclaves eren mercaderia per al benefici. Eren una força productiva complementària que l'estructura econòmica catalana va ser capaç d'absorbir,¹⁰⁸ no pas tan sols per al servei dels propietaris o per al prestigi perquè, com exposa Roser Salicrú,¹⁰⁹ la inversió econòmica en la compra d'un esclau o una esclava podia ser una inversió ben rendible, amortitzable. D'una banda, el treball dels esclaus en sí, perquè el cost comparatiu d'aquests mateixos serveis prestats per servents o serventes lliures demostraria que a mitjà o curt termini, l'esclau o l'esclava ja estarien amortitzats. Però, sobretot, el benefici vindria del fet que se'ls podia llogar, tornar a vendre, formar part d'un dot¹¹⁰ o, encara millor, com podrem veure, per mitjà de la seva manumissió. Fins i

¹⁰⁵ Miret i Sans, J. (1917: 45).

¹⁰⁶ Sancho, D. (1979: 267) - cita: *Libre Institucions* MCCCCLVI, capítol LXXXII.

¹⁰⁷ Miret i Sans, J. (1917: 46-49).

¹⁰⁸ Armenteros, I. (2012: 618).

¹⁰⁹ Salicrú, R. (2010: 173-175).

¹¹⁰ Heers, J. (1981: 159).

tot, un benefici que, al 1449, es derivaria de la compra per 12 lliures barceloneses d'una esclava cega de 60 anys, molt probablement per dedicar-la a la mendicitat, com explica Sancho.¹¹¹

Davant de les tesis que s'havien sostingut i que relacionaven la difusió de l'esclavitud amb la disminució demogràfica conseqüència de la pesta, Salicrú defensa que aquest augment es va produir «[...] *en un intent de frenar allò que les classes benestants consideraven unes exigències econòmiques excessives per part dels estaments populars [...]*»¹¹² així, amb la immigració es van frenar els salaris a l'alça, afavorint el control i la reducció salarial.

En conseqüència, tractades com a mercaderia, les esclaves no eren més que coses, béns, propietat dels seus amos i és per això que podien ser objecte de venda, de lloguer, intercanviades, donades per una disposició testamentària o senzillament ser regalades.¹¹³ I, esclar, a voluntat de l'amo, alliberades. Encara que, en general, quan això succeïa no era a canvi de res, sinó que elles havien de pagar per la seva llibertat i comprar-la, sovint a terminis. És a dir, la manumissió, que era la dació en llibertat, es produïa pel "sistema de la talla"¹¹⁴ i, mentre aquest pagament no s'hagués completat, l'esclava estaria "en acta de llibertat". D'aquesta manera, els pagaments mensuals, que es podrien estendre entre cinc i deu anys, assegurarien al propietari una renda que significaria no tan sols la recuperació de la inversió sinó també que es multipliqués el benefici i per tant, que fos un negoci lucratiu.

Un cop lliberta, l'esclava tindria la possibilitat d'integrar-se a la societat treballant en tallers d'artesanat o de serventa. Una vida nova que li permetria casar-se, com documenta Vinyoles,¹¹⁵ amb menestrals, amb mercaders o amb altres lliberts. Perquè com afirma Heers,¹¹⁶ sovint la manumissió no significava una partida, un voler tornar als orígens, sinó ben al contrari, l'arrelament, atès que la inserció en la societat que l'envoltava ja s'havia fet efectiva.

Amb tot, també hi havia esclaves que eren manumeses pel seus amos o redimides '*pro anima*' de l'amo o de la mestressa sense cap altra condició. Fins i tot, després de tota una vida d'esclavitud, cosa que, a diferència del que es podria pensar, les condemnava a una vellesa encara més miserable.

De la mateixa manera que les esclaves embarassades tenien un preu més alt, perquè el seu fill seria esclau de naixement, encara hi ha dues funcions més que

¹¹¹ Sancho, D. (1979: 212).

¹¹² Salicrú, R. (2010: 169).

¹¹³ Vinyoles, T. (1976: 65).

¹¹⁴ Hernando, J. (1996: 203-204).

¹¹⁵ Vinyoles, T. (2005: 227).

¹¹⁶ Heers, J. (1981: 265).

volem destacar d'entre aquelles que podien significar un veritable negoci per als propietaris. La primera, és la de les dones esclaves a la Barcelona baixmedieval dedicades al didatge, que Josep Hernando ha estudiat fent buidatge dels protocols notarials entre el 1295 i el 1400. Gràcies al seu treball,¹¹⁷ hem pogut saber que una esclava podia pagar la seva llibertat pel sistema de la "talla", fent de nodrissa o dida,¹¹⁸ que les esclaves lactants *-lactans, lactatrix, lactrix-* podien ser llogades pels propietaris en benefici propi; que es feien vendes *ad tempus*, per un període determinat, que la majoria eren tàrtares, si bé també n'hi havia d'altres nacionalitats, i que les edats oscil·laven entre els 18 i els 35 anys.

En general, els infants a alletar pertanyien a famílies de les classes socials altes, amb algun cas que destaquem per la seva singularitat, com en el del contracte d'alletament, aquest favorable a l'esclava, pel qual l'esposa d'un teixidor de llana es contractava com a dida amb Guillem Rabassa, mercader «*per tal d'alletar durant un any, la nena Juliana, de tres mesos, filla de Caterina, esclava de Guillem Rabassa*».¹¹⁹ De manera ben diferent, diversos dels documents recollits per Josep Hernando són testimoni d'un conflicte recurrent i és el que es podia produir entre la continuïtat de l'alletament del fill de l'esclava lactant i el del fill de qui l'havia contractada. Així, si la persona contractant considerava que el fill de l'esclava podia ser un obstacle, l'esclava seria forçada a desprendre's del seu propi fill, com il·lustren alguns exemples: el de «*[...] l'esclaveta Eulàlia, de 15 dies d'edat, filla de l'esclava Caterina [...] és donada [...] a Antònia [...] per tal que la nodreixi o alimenti i l'esclaveta l'alimenti mentre visqui*»,¹²⁰ el de «*L'esclau Pericó, d'un mes, fill d'una esclava lactant, és donat pel seu propietari Aimó Dalmau. [...] La donació es fa perquè no danyi la feina de dida de la mare, que allesta una filla d'Aimó Dalmau*»,¹²¹ o el de «*L'esclavet Martí, d'un mes, fill de Maria, lactant, russa, és donat pel propietari d'ambdós, Dalmau de Castellbisbal [...] La causa de la donació és que l'esclava Maria ha d'alletar una filla de Dalmau de Castellbisbal i el fill d'aquesta és considerat un obstacle*».¹²²

Finalment, i no menys important era l'altra funció a què algunes esclaves van ser destinades en benefici dels seus propietaris. Enviar-les al bordell per dedicar-les a la prostitució, com apunta Coral Cuadrada,¹²³ devia ser un negoci força sovintejat per molts propietaris, pel fet que de manera repetitiva el batlle de Barcelona va dictar bans

¹¹⁷ Hernando, J. (1996).

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 55.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 139. AHPB, Tomàs de BELLMUNT, *Manuale comune tercium, 29-XI-1399/17-V-1400*, f.64r-v.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 118. AHPB, Jaume VIDAL, *Manual, 4-1-1394/X-1397*, f. 3r-v.

¹²¹ *Ibidem*, p. 127. AHPB, Francesc de PUJOL, *Manual, 20-XII-1396/11-IV-1398*, f.97r-v.

¹²² *Ibidem*, p. 140. AHPB, Francesc de PUJOL, *Manual, [...] 1399/15-X-1400*, s.n.

¹²³ Cuadrada, C. (2000: 340). AHMB, Registre d'Ordinacions 6, f.2v-3 (11.V.1433).

diversos recordant que era prohibit l'ús de les esclaves per a la prostitució, per part dels seus amos. Les penes fixades eren de cent sous per a l'acollidor i per a l'esclava, de trenta sous o la presó. Sense que coneguem que es decretés cap acció punitiva per a l'amo que la prostituïa.

4. DE BONA GUERRA

4.1. L'Església i la legitimació de l'esclavitud

A la baixa edat mitjana, l'Església i amb ella els monestirs com a institucions senyorials eren partícips d'una realitat social que els envoltava i van inserir i acceptar l'esclavisme dins les seves pràctiques habituals. Esclar que hi havia institucions que qüestionaven la compatibilitat entre la igualtat espiritual dels homes davant de Déu, que l'Església cristiana predicava, i l'esclavisme; no obstant, l'Església com a tal legitimava la *guerra justa* d'acord amb la doctrina tomista i que, en conseqüència, s'esclavitzessin pagans i infidels. Això sí, havien de ser *de bona guerra*.

Si bé es podria pensar que un cop captius el baptisme els hauria pogut redimir i contribuir així a l'alforria, és a dir a l'afranquiment de l'esclau, Verlinden exposa¹²⁴ que el fet de batejar-los en cap cas implicava la llibertat, sinó que el bateig era quelcom imposat, una obligació que els propietaris havien de complir, cosa que es dedueix de les actes on consta «*encara no batejat*».¹²⁵ No obstant això, no tots els esclaus l'acceptaven perquè els musulmans eren dels que més s'hi oposaven, i és per aquesta raó que dins la Corona d'Aragó, la major part de sarraïns no estaven batejats.¹²⁶ És a dir, que, com afirma Heers, encara que el baptisme en formar part d'una comunitat de fidels li pogués comportar un cert confort espiritual, «*l'esclava batejada continua sent esclava*».¹²⁷

En la pràctica, l'Església va acceptar la desigualtat, afirma M. Teresa Ferrer,¹²⁸ perquè al llarg dels segles, papes, bisbes, jerarquies eclesiàstiques, clergat regular i clergat secular van posseir esclaus i esclaves. Amb tot, al segle XV s'aixecaven veus contràries a l'esclavització de persones de nacions cristianes. De tal manera que, segons Sancho,¹²⁹ l'Església denunciava i amenaçava els catòlics que esclavitzessin homes i dones de països cristians. En canvi, no tenien cap mena d'escrúpol si es tractava d'infidels o pagans, com va ser quan el papa Innocenci VIII, al 1488, va acceptar l'obsequi de cent captius moros de part de Ferran el Catòlic.¹³⁰

Igualment, les actes notarials mostren¹³¹ que abats i abadesses dels monestirs de ciutats mediterrànies compraven i venien esclaves, sobretot a les comunitats

¹²⁴ Verlinden, Ch. (1955: 458).

¹²⁵ *Ibidem*, p. 457.

¹²⁶ Heers, J. (1981: 98).

¹²⁷ *Ibidem*, p. 103.

¹²⁸ Ferrer, M.T. (2000: 174).

¹²⁹ Sancho, D. (1979: 199).

¹³⁰ *Ibidem*, p. 199 citant : Davis, David Brion. *El problema de la esclavitud en la cultura occidental*. Buenos Aires, (1968: 99).

¹³¹ Heers, J. (1981: 95).

femenines, i que sacerdots i religiosos també tenien una o més esclaves domèstiques amb les quals, com demostra Lucía Conte,¹³² a vegades, vivien en règim de concubinatge.

Per bé que, a la segona meitat del segle XIV, per a alguns monarques i alguns eclesiàstics de la Corona catalano-aragonesa el fet d'esclavitzar cristians impliqués una contradicció,¹³³ en general, es considerava que malgrat que molts dels pobles d'on provenien eren cristians, no deixaven de ser heretges que s'oposaven a l'Església occidental, com ara els grecs ortodoxos.¹³⁴ Entre aquesta diversitat d'opinions d'alguns eclesiàstics destaquem la posició moral del bisbe de Barcelona, Ramon d'Escales, favorable als esclaus; una actitud defensada també per monarques com ara Jaume II d'Aragó o Pere el Cerimoniós.¹³⁵ Tanmateix, al costat d'aquells capteniments protectors n'hi havia d'altres de ben diferents, com ara el del franciscà Eiximenis que declarava que els esclaus eren persones destinades a servir els altres.¹³⁶

Infidels, pagans, heretges, cismàtics, un ventall ample per a la justificació moral de l'esclavitud a Occident per part de l'Església perquè, a més, s'afirmava que per mitjà del baptisme se'ls ajudaria a trobar la fe veritable i el camí de la salvació.

D'altra banda, és molt remarcable l'actitud humanitària que l'Església catalano-aragonesa va adoptar sovint i de manera continuada, i encara que si bé com explica Verlinden «*mai no va combatre la 'legitimitat' de la institució*»,¹³⁷ en algunes ocasions sí que va treballar per tal de suavitzar l'infortuni de les persones esclaves. En tenim un exemple en el conflicte que va esclatar al 1396 entre l'esmentat bisbe de Barcelona, Ramon d'Escales, i el batlle també de Barcelona, Joan Çabastida, que tenia el suport dels consellers municipals.

Segons Ferrer,¹³⁸ l'any 1369, el papa Urbà V havia proclamat el dret dels captius grecs a recuperar la llibertat després que haguessin servit durant set anys, amb la prohibició expressa de reduir-los a l'esclavatge de llavors endavant. Una butlla que els esclaus grecs invocaven repetidament, però que segons sembla a Catalunya no es coneixia. Anys més tard, al 1399, Martí l'Humà va publicar¹³⁹ una pragmàtica declarant il·lícita l'esclavitud d'homes i dones de nacions cristianes i va ordenar que fossin afranquits. Mentrestant, el bisbe de Barcelona havia fet tot un seguit de sermons a favor de l'alliberament dels esclaus grecs i albanesos, cosa que va desagradar i va

¹³² Conte, L. (2012).

¹³³ Ferrer, M.T. (2000: 174).

¹³⁴ *Ibidem*, p. 171.

¹³⁵ *Ibidem*, pp. 176-177.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 175.

¹³⁷ Verlinden, Ch. (1955: 465).

¹³⁸ Ferrer, M.T. (2000: 184).

¹³⁹ *Ibidem*, p. 187.

ser combatuda per la municipalitat, que representava les classes mercantils per a les quals la mà d'obra esclava era molt valuosa. El Consell de Cent manà amonestar el bisbe. Amb tot, els esclaus cristians continuaven reclamant la seva llibertat i Ramon d'Escales també persistia en la seva actitud. Finalment, al 1401 i per exigència de la ciutat de Barcelona, el rei Martí empès per la necessitat imperiosa d'obtenir suport econòmic es va plegar a aquella imposició i va derogar en gran part el que ell mateix havia manat, tot ratificant que ja no seria possible proclamar la llibertat al palau episcopal, com el bisbe havia fet fins ara, sinó que les peticions i declaracions de llibertat s'haurien de fer davant del batlle. Mesures que comportaven la perpetuïtat de l'esclavatge, tret que esclaus i esclaves es redimissin satisfent la mateixa quantitat que havia pagat el comprador.

4.2. Esclaves als monestirs femenins de Barcelona

Miret i Sans¹⁴⁰ fa notar que l'any 968, a la Butlla del papa Joan XIII, ja es confirmava al cenobi d'Arlès del Vallespir, «a més dels immobles i els mobles, els *servi, ancillis, liberti et affranciis*», cosa que permet afirmar que des del segle X, com a mínim, els esclaus i les esclaves ja eren béns que els monestirs també posseïen. Una afirmació que és extensiva als cenobis femenins de la ciutat de Barcelona a la baixa edat mitjana. I ho demostren casos documentats com el del monestir femení de l'orde militar de Sant Jaume, Santa Maria de Jonqueres,¹⁴¹ fundat al 1214, el del monestir femení de l'orde de les clarisses, Santa Maria de Pedralbes,¹⁴² fundat al 1327, i el que coneixerem més detingudament, el monestir de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona.

A la Catalunya medieval, els monestirs femenins van ser institucions senyoriales que van actuar com grans centres i agents de feudalització, amb un poder que incomodava pel rebuig manifest que sovint feien davant les preteses imposicions d'una societat patriarcal i una cultura masculina dominant.¹⁴³ I ens referim de manera específica a l'exigència de clausura absoluta, que venia de lluny. Com recorda Rivera,¹⁴⁴ en una data tan reculada com el segle VI (*Regula ad virgines*, de Cesari d'Arlés) ja es requeria la clausura femenina, per raó de la virginitat que s'exigia a les monges, a diferència dels homes, als quals se'ls ordenava castedat. Amb aquesta

¹⁴⁰ Miret i Sans, J. (1917: 2).

¹⁴¹ Costa, M.M. (2008: 123).

¹⁴² Castellano, A. (1996).

¹⁴³ Cabré, M. (1988: 39).

¹⁴⁴ Rivera, M.M. (1988: 67).

pretensió, l'any 1298, el papa Bonifaci VIII va promulgar una butlla adreçada a les monges imposant la clausura.

Malgrat tot, l'espai murat del convent, al llarg dels segles XIV i XV era permeable i accessible a les dones seglars, serventes i esclaves que hi treballaven i que fins i tot convivien a l'espai de clausura amb les monges del monestir, cosa que demostra la resistència de les religioses, que rebutjaven la intromissió en l'àmbit de poder que consideraven propi. Una oposició manifesta en les peticions i plets que van entaular les monges clarisses dels monestirs de Santa Maria de Pedralbes i les de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona, quant a la clausura i, de manera especial, pel fet de posseir esclaves que les ajudessin en les tasques més quotidianes per poder dedicar-se així plenament a la vida de pregària.

Santa Maria de Jonqueres va ser un monestir singular, explica Maria Mercè Costa, perquè va ser l'únic cenobi femení que va pertànyer a una orde militar. En un principi ubicat a Sabadell, al 1300 es traslladà a Barcelona, al carrer que avui encara porta el seu nom. Va ser un refugi per a les esposes i filles dels cavallers que feien la guerra i que pertanyien a una categoria social elevada. Amb un matís diferencial respecte les religioses d'altres ordes, i és que les monges de Jonqueres feien un vot de castedat conjugal de manera que, si així ho escollien, podrien casar-se i viure fora del monestir.¹⁴⁵ Un fet pel qual Costa decideix anomenar-les 'dames'. Les formes de vida dins d'aquell monestir –diu Costa- no eren gaire diferents de la dels altres monestirs de la ciutat. I afegeix que, segons els costums dels segles més antics, entre les serventes podia haver-hi esclaves de procedència estrangera –russes, búlgares, tàrtars, etc.- provinents de compra, de llegat testamentari o propietat d'alguna de les dames titulars, les quals podien declarar-les lliures o cedir-les per mitjà d'altres vendes o llegats.¹⁴⁶

Dins d'aquesta normalitat, en un període comprès entre el 1368 i el 1541, Costa documenta¹⁴⁷ una quarantena d'esclaves, d'entre les quals n'hem triat dues que ens poden servir d'exemple per mirar d'il·lustrar, d'una banda, el tracte que devien rebre i també les relacions que es podien establir entre les monges i les serves. Alhora, també ens ajuda a veure quina mena de coneixement efectiu es pot arribar a tenir sobre aquestes dones tan anònimes.

L'any 1437, la priora Isabel Gualbes va comprar la russa Maria per al servei del convent, però es va donar el cas que de les dues esclaves que ja hi havia al monestir,

¹⁴⁵ Costa, M. M. (2008: 124).

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 123.

¹⁴⁷ Costa, M. M. (2000: 297-308).

una també es deia Maria. Així és que a la que va arribar en darrer lloc van decidir canviar-li el nom pel d'Antònia. La primera Maria, que ja era molt gran, l'any abans havia estat malalta i consta que, per a ella, havien comprat dos parells de pollastres pel preu de 4 sous. I també que aquell mateix any, el 1436, li van fer dos parells de sabates. Així mateix, per a l'Antònia, la comunitat va comprar 4 canes i mitja de drap burell per fer-li una gonella i una gramalla; més tard, 3 canes i mitja més del mateix drap per fer-ne un cot. I per a cadascuna d'elles van fer teixir uns vels i també van fer fer dos parells de sabates.¹⁴⁸

Com a exemple de les relacions que es podien arribar a establir entre les monges, les esclaves i la institució, ens hem fixat en l'esclava Delfina, que ho va ser de la monja Elionor de Palou, la qual va morir vers el 1460. Costa dedueix que en figurar en els documents com a "ex serva d'Elionor", probablement havia estat alliberada després de morir la monja. Així mateix, l'any 1465, en morir una neboda d'Elionor, anomenada Beatriu, en el seu testament deixava per a Delfina 10 lliures, procedents de la difunta Elionor. També, manifestava que, mentre Delfina visqués, podria habitar a la casa del dormidor del monestir, amb permís de la priora. És probable que visqués uns anys fora del monestir, però més tard hi va tornar. Delfina per la seva banda va fer testament l'any 1483 i deixà dit que volia la sepultura a l'església del monestir, i feia deixes diverses als marmessors, al monestir de les Penedides, a l'hospital de la Santa Creu i a altres causes pies. Al monestir també, 22 sous per a la sagristia, per raó de la cambra que habitava. Al mateix temps, d'altres quantitats i objectes que va voler repartir entre altres monges, algunes persones no identificades i el fill del marmessor; però especialment un mig cofre de color groc i una camisa per a una certa Antònia que havia tingut cura d'ella en la seva malaltia.¹⁴⁹

Quant al monestir de Santa Maria de Pedralbes, comunitat de religioses clarisses fundada per la reina Elisenda de Montcada, ens consta també la presència d'esclaves, una quarantena fins a les darreries del segle XV.¹⁵⁰ Aquest monestir, com el de Santa Maria de Jonqueres, podia comprar les esclaves al mercat d'esclaus de Barcelona, directament a algun propietari particular o bé acceptar la donació d'algun fidel que hagués decidit lliurar-la a la comunitat com una més de les seves propietats, i sovint, per a la redempció de la seva ànima. Per tant, també a Santa Maria de Pedralbes, malgrat les disposicions que hi havia en contra, les esclaves van residir dins la zona de clausura, tant si estaven al servei de la comunitat com si es tractava de

¹⁴⁸ Costa, M. M. (2000: 302-303); ACA, ORM, U, vol. 173, 12-VI-1437; vol. 174, f.22; vol. 342, ff.65, 65v., 67, 72v.-73; vol.343, any 1437, 2 i 18-VII, 31-VIII, 5-X, 13, 18 i 20-XII.

¹⁴⁹ Costa, M. M. (2000: 307); ACA, ORM, U, vol. 241, f. 20.

¹⁵⁰ Anzizu, Sor Eulàlia (1897: 67).

serveis que eren propietat d'alguna monja determinada, o per a l'ús exclusiu de l'abadessa.

Aquesta convivència tan estreta permet imaginar que els llaços que s'establien, en algunes ocasions arribarien a ser força personals i que fins i tot les esclaves podien esdevenir veritables confidents de les monges. Una transformació en el seu estatus que s'explicaria, d'una banda, per la necessitat que les esclaves tenien de començar de nou tot arrelant-se a les dones que les envoltaven, i de l'altra, per l'afecte sincer o l'agraïment per part de les monges envers les dones que les cuidaven.

5. EL MONESTIR DE SANT ANTONI I SANTA CLARA

De l'orde clarissa, fundada per Clara d'Assís sobre els valors de la vida en comú, la pobresa i l'esperit evangèlic, la institució monàstica es crea a partir de la voluntat de dotze dones que tenen prou recursos i força per demanar el suport del pontífex a fi de constituir-se en “monges pobres recluses de l'orde de Sant Damià”.¹⁵¹

Diu la llegenda que a les platges de Barcelona, en els primers anys de la dècada del 1230, es va iniciar la història d'aquell monestir, l'origen i la fundació del qual Núria Jornet ha estudiat i datat de manera fefaent vers el 1236¹⁵². Així, al barri de la Ribera de Barcelona hi té l'origen la comunitat de “germanes pobres” o “damianites”¹⁵³ i, al costat del Port o de la Vila nova, a mesura que la població de Barcelona creix, a partir de la dècada de 1360¹⁵⁴, el monestir s'integra dins el recinte emmurallat. Situat, com recordava Carreras Candi, prop del portal de Sant Daniel:

*«Lo derrer dels portals, en lo mur de Tramontana y més proper a la mar, se conegué en los segles XIII y XIV ab los noms de les Menorettes o de Sant Damià, [...] Comunicava ab lo barri de la Ribera y directament ab Santa Maria del Mar».*¹⁵⁵

podem pensar que, amb aquesta ubicació i amb una clausura que no era absoluta, les monges no eren alienes a la vida de la ciutat.

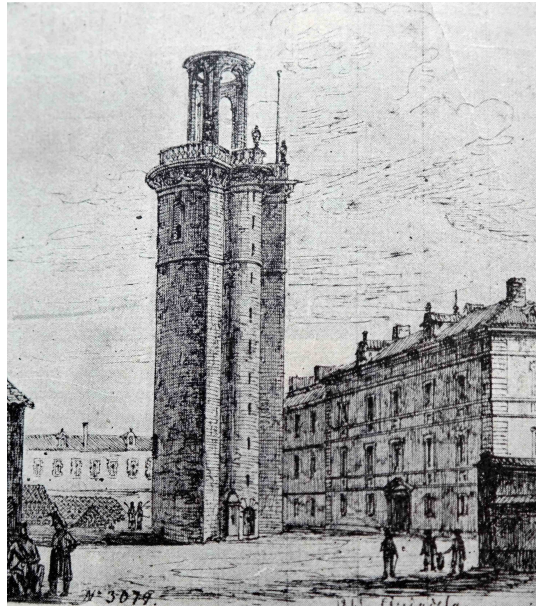

Fig. 3 – Segle XIII – Lo campanar del convent de Santa Clara. Carreras y Candi, F. (1908-18: 472)

¹⁵¹ Jornet, N. (2005: 129).

¹⁵² *Ibidem*, p. 17.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 8.

¹⁵⁴ Jornet, N. (2005: 182).

¹⁵⁵ Carreras y Candi, F. (1908-1918: 353-354).

5.1. Fonts per a la recerca d'esclaves: arxius, arxivers i documents

A partir de la decisió d'emprendre la recerca en el fons del monestir de Santa Clara, amb l'objectiu de mirar d'identificar dins del període 1350-1495 referències relatives a les esclaves del monestir, -si és que n'hi havia-, vam fer una primera selecció de sèries documentals. L'orientació inicial ens la va facilitar la priora Coloma Boada, responsable de l'arxiu del monestir de Sant Benet junt amb l'arxivera en cap del Servei d'Arxius de la Federació Catalana de Monges Benedictines (SAF), Irene Brugués, amb indicacions que se sumarien al guiatge que ens proporcionaven la tesi i la pròpia doctora Jornet, doncs en el període que va estudiar (1236-1327) ja n'havia documentat algunes, de referències a esclaves. Amb tot, i malgrat saber que l'arxiu medieval, quant a la documentació relativa a la funció administrativa i comptable dels segles XIV i XV, presenta un buit significatiu que es pot justificar molt bé per la mobilitat històrica de la comunitat,¹⁵⁶ vam decidir començar la recerca centrant-nos en els llibres que gestionaven directament les tresorereres de la comunitat i que tenien aquesta funció. Per fer-ho així, ens basàvem en el fet que les esclaves eren considerades un bé com qualsevol altre, una propietat que hauria estat adquirida, venuda o rebuda per la donació d'alguna persona benefactora del monestir, però també possible objecte de despesa, com més endavant confirmariem.

Així és que, sempre dins el nostre tall cronològic, vam fer el buidatge sistemàtic i exhaustiu d'unes sèries documentals prèviament seleccionades. Vam començar amb els *Llibres de comptes generals de monges*, que són llibres de comptabilitat, d'entrades i sortides, fets per les monges i que corresponen a la comptabilitat interna del monestir, llibres on les tresorereres hi anotaven les despeses. Per continuar amb els *Llibres de comptes generals de procuradors*, duts pels procuradors, com a gestors externs que eren dels interessos econòmics i patrimonials del monestir. D'aquí, ja vam passar a els de la Sèrie *Documentació privada*, els quals també són llibres de comptabilitat però generats per alguna monja o abadessa de manera privada i que contenen la seva gestió econòmica com a persona laica. Tot seguit, vam consultar els llibres de *Memorials de rendes*, dins els quals es recullen les rendes que el monestir i la comunitat percep com a senyor de les seves propietats. És a dir, un recull de tots els ingressos de la comunitat en conceptes de lloguer, censos, censals, morabatins, violaris, etc. Així mateix, vam revisar la sèrie *Diversos, Albarans – rebuts*, interessant-nos també pels llibres de comptes d'*Infermeria*, com un dels oficis o serveis que dins del monestir generava la seva pròpia documentació en tenir cura de les monges i

¹⁵⁶ Jornet, N. (2005: 527).

serventes malaltes; no fos cas que poguéssim esbrinar algun aspecte de la vida diària del monestir també en relació amb el tracte que es donava a les esclaves que poguessin estar malaltes.

En arribar aquí, i quan ja havíem identificat un nombre considerable de referències puntuals –en general apunts molt breus però força suggeridors- sobre esclaves del monestir, vam conèixer l'obra de dues figures d'un valor excepcional, perquè ens conduirien fins als pergamins més valuosos per a la nostra recerca. Primer, Sebastià Roger, escrivà de Ripoll de prestigi reconegut, arxiver extern a la comunitat, que entre el 1597 i el 1600 no només va organitzar l'arxiu sinó que va dedicar-se a inventariar, a elaborar registres fent regests dels continguts dels documents; va redactar a manera de crònica la història del monestir; altres manuals que sovint remetien al passat, i també va recollir i enumerar els privilegis amb què comptava la comunitat, com ara aquells que donen misericordiosa dispensa, *miseriçorditer dispensetur*, a les monges però també a les seves serventes, *servientes vestre*.¹⁵⁷ Sebastià Roger, que donava un valor extraordinari a la tasca d'arxiver, la descrivia amb ironia quan es referia a les monges:

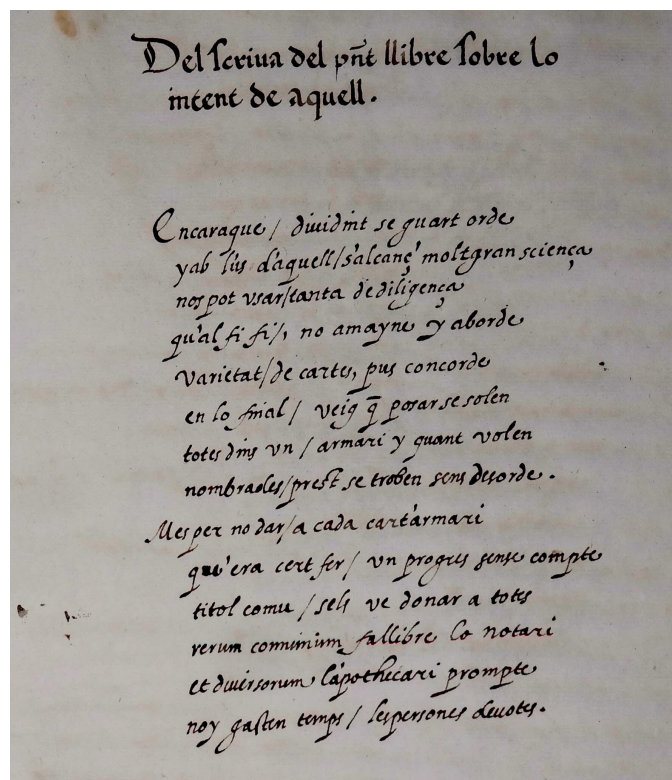

Fig. 4 - AMSBM, MSCB, Registre i inventaris, núm. 736.

¹⁵⁷ AMSBM, MSCB, Col·lecció de pergamins, núm. 443.

«*Del Scrivà del present llibre sobre lo intent de aquell:*

*Encara que dividint se quart orde / Y ab l'ús d'aquell s'alcanç molt gran sciència / Nos pot
usar tanta de diligència / Qu-al fi fi, no amayne y aborde /
Varietat de cartes, pus concorde / En lo final veig que posar se solen /
Totes dins un armari y quant volen / Nombrades, prest se troben sens desorde.
Mes per no dar a cada cartarmari / Qu'era cert fer un progrès sense compte /
Títol comú sels ve donar a totes / Rerum comunium fa llibre lo notari /
et diver sorum l'apothecari prompte / Noy gasten temps les persones devotes.»¹⁵⁸*

I han estat precisament les seves *Cròniques*, els seus *Registres i inventaris* i els *Llibres d'oficis* els que ens han encaminat fins a algunes esclaves, totes elles ben recòndites en aquell arxiu.

Però no només Roger, perquè hi ha una altra persona igualment essencial, que és Plàcida Genescà (1843-1913), germana del monestir i arxivera major. Historiadora, erudita que, probablement junt amb altres monges, va elaborar vuit manuals on es recullen els registres i les transcripcions manuscrites dels pergamins més importants del fons de Santa Clara. Amb un valor afegit que per a nosaltres ha estat determinant, i és la connexió que estableix entre les seves transcripcions i les entrades que figuren en els inventaris de l'arxiu elaborats per Sebastià Roger, fruit de la seva actuació arxivística al fons. És a dir, quan Plàcida Genescà transcriu un pergami, el referencia amb un número que li posa ella mateixa i el vincula al document arxivístic de Roger. I, alhora, en els documents de Sebastià Roger, Genescà hi indica el número del pergami a què correspondria aquella entrada. Les seves transcripcions i aquesta intervenció que descrivim, aparentment tan senzilla, han estat un focus poderós que ens ha il·luminat la recerca i ens ha proporcionat una ajuda molt gran per a la localització de documents valuosos relatius a les esclaves que cercàvem.

5.2. *Si voluerint, habere valeant calciamenta*¹⁵⁹ o els privilegis papals

L'orde de les clarisses i els seus cenobis femenins, com el monestir de Santa Clara o el de Santa Maria de Pedralbes, a l'Edat mitjana estaven subjectes en última instància a l'autoritat del Papa, a la del Cardenal protector, i de manera més directa a les autoritats franciscanes, els ministres generals i provincials i als framenors, que és el nom que reben els religiosos de l'orde dels franciscans, els quals -de convents propers o, en aquest cas, de la ciutat de Barcelona-, exercien tasques d'assistència espiritual a la comunitat femenina. Aquesta dependència tenia dos vessants clars. D'una banda, feia que aquelles dones que havien optat per una vida monàstica, de

¹⁵⁸ AMSBM, MSCB, Registre i inventaris, núm. 736.

¹⁵⁹ AMSBM, MSCB, Col·lecció de pergamins, núm. 443.

recolliment i d'espiritualitat en un entorn femení, com a conseqüència de la 'fragilitat i manca de capacitat' que pel fet de ser dones l'Església també els atribuïa, 'necessitessin' ser governades per una autoritat externa, òbviament masculina, que les supervisés a través de les visites dels ministres generals o provincials i, de manera continuada, amb el control i/o l'assistència espiritual dels framenors. Però de l'altra, fruit d'aquella dependència, el rigor dels manaments, a vegades, es veia amorosit per un privilegi en forma de butlla papal. Dispenses de relaxació de la disciplina monàstica de les quals, al monestir, n'hi ha testimonis diversos.

No obstant, nosaltres ens hem aturat en un de sol, que es conserva al fons del monestir, i és aquell que conté la còpia de la butlla del papa Innocenci IV, que l'any 1244 va ser enviada a les monges de Santa Maria del Paradís, de Montpeller,¹⁶⁰ i pel qual coneixem que el pontífex feia una *miseriquiditer dispensetur* a les germanes de l'orde de Sant Damià, responnent a una súplica que li havia estat presentada. És a dir, que dispensava i endolcia alguns dels rigors de la pobresa franciscana que no eren a l'abast de tothom, i s'adreçava en particular «*A les germanes que són febles de cos, o febles, o malaltes i disminuïdes*»,¹⁶¹ que per raons de salut no poguessin seguir la fórmula de vida de l'orde de Sant Damià. Alhora, a més de temperar el sever règim de dejunis, entre d'altres mercès, i gràcies a la misericordiosa dispensa, se'ls permetia que «*les vostres serventes, que dins i fora del vostre monestir, carreguen amb la feina, **si volen puguin tenir calçat**, quan treballen molt o van d'un lloc a l'altre*». ¹⁶² Per tant, una prerrogativa, entre d'altres, –el calçat de les serventes– que de ben segur representaria una millora qualitativa en la vida de les esclaves. Molt probablement, una dispensa que també devia afavorir d'altres ordes, perquè al monestir de Jonqueres, com ja hem vist, també consta que a les seves esclaves les hi compraven sabates. Sabates que, segons Heers,¹⁶³ són l'única referència a la indumentària de les esclaves en els inventaris que ell havia consultat, però de les qual enlloc n'hem pogut trobar cap descripció.

Del contingut d'aquest pergami,¹⁶⁴ Sebastià Roger en fa un regest ampli en el que ell anomena *Llibre en lo qual estan designats los actes de coses comunes del Monestir de S. Clara de Barcelona, recóndits en lo arxiu de aquell*.¹⁶⁵

¹⁶⁰ *Ibidem*.

¹⁶¹ *Ibidem*: «*Sororibus autem, quae sunt tempore imbecilles seu debiles*».

¹⁶² *Ibidem*: «*servientes vestre, quae intus et extra monasterium vestrum monasterii onus portant, temporibus singulis, **si voluerint, habere valeant calciamenta** et cum nimis laborant vel vadunt de loco ad locum*».

¹⁶³ Heers, J. (1981: 190).

¹⁶⁴ AMSBM, MSCB, Col·lecció de pergamins, núm. 443.

¹⁶⁵ AMSBM, MSCB, Registre i inventaris, núm. 736, Cl, f. XXII v.

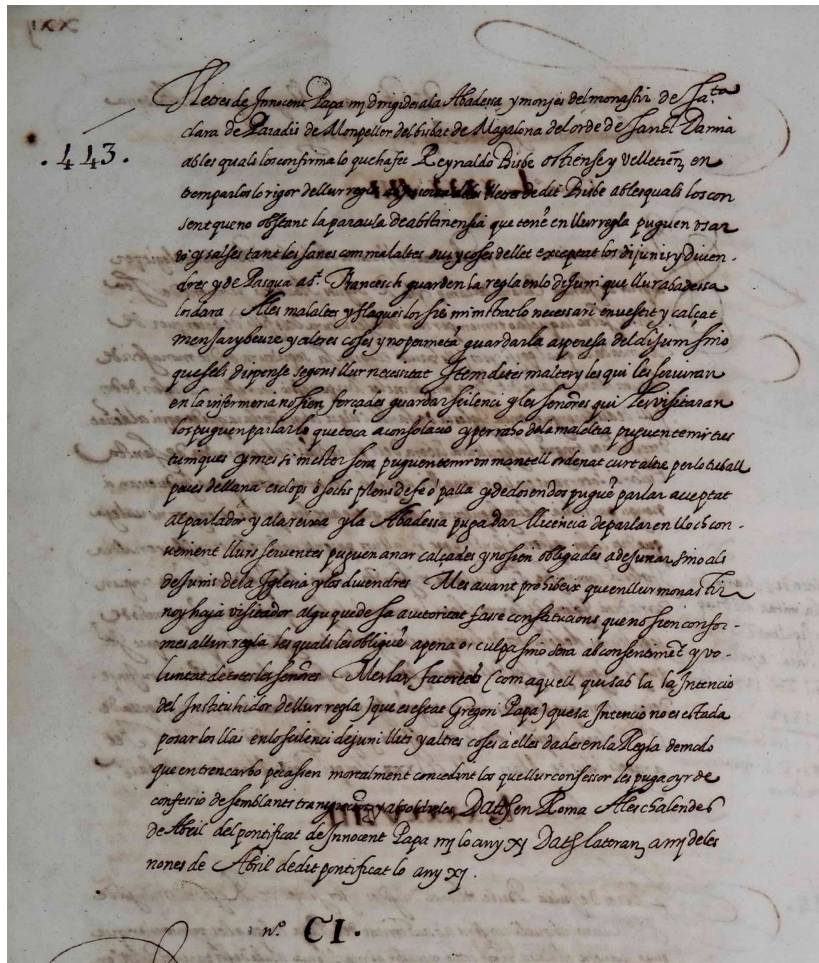

Fig. 5 - AMSBM, MSCB, Registre i inventaris, núm. 736, CI, f. XXII v.

Un any més tard, Innocenci IV adreça a l'abadessa i a la comunitat del monestir de Sant Antoni de Barcelona un privilegi en termes molt semblants.¹⁶⁶ I hem pogut comprovar que les esclaves del monestir de Santa Clara se'n van beneficiar, perquè setanta-dues anotacions en els *Llibres de comptes generals de monges* consultats revelen que, entre el 1365 i el 1436, el monestir les proveïa de sabates i també que aquesta era una despesa molt freqüent: «Ítem, donam en Aulàuria, esclava per unes sabates»¹⁶⁷ o «Ítem més, compram unes sabates a na Alvira e altres a na Catalina».¹⁶⁸ No obstant, a partir del 1425 i fins al 1436, només apareixeran dos noms en les anotacions: Maria i Farrera. En quaranta-cinc registres, les sabates seran per a na Maria i en uns altres vuit, per a na Farrera. Sense que aquesta sola dada ens permeti treure conclusions sobre el nombre d'esclaves presents al monestir.

De manera inevitable, això fa que ens preguntem si sense aquesta dispensa les esclaves haurien hagut d'anar descalces, o el que ens sembla encara més probable, i

¹⁶⁶ AMSBM, MSCB, Col·lecció de pergamins, núm. 327.

¹⁶⁷ AMSBM, MSCB, Llibres de comptes generals de monges, núm. 156, f. 173 v.

¹⁶⁸ AMSBM, MSCB, Llibres de comptes generals de monges, núm. 163, f. 26 v.

és que el privilegi pot ser que no faci més que reconèixer una realitat i una pràctica que ja era habitual.

Així mateix, l'any 1319, Arnald, cardenal de Poitiers va concedir al monestir un altre privilegi¹⁶⁹ pel qual les religioses podien tenir dues dones seculares, llibertes o esclaves *liberas sive servas*, que podrien viure «*infra clausuram intrinsecas vestri monasterii*» per fer la cuina i altres serveis domèstics. Sebastià Roger ens en fa el regest¹⁷⁰ i destaca la intervenció que el monarca va fer a favor de les religioses: «*Don Jayme Rey de Aragó y de la Reyna Blanca sa muller qui-l ne han pregat, los atorgà que puguen deixar entrar y tenir dues dones seculares llibertes o esclaves dins dit per lo servey de la cuyna y altres coses*». Una realitat que, amb el pas dels anys i les reformes que vindran, serà cada vegada més qüestionada per les autoritats franciscanes i també per la societat civil. Uns i altres voldran imposar la clausura perpètua i abolir el privilegi pel qual les religioses podien tenir esclaves que les ajudessin en les tasques quotidianes. No obstant, aquest serà un dret repetidament reivindicat per part de les religioses en defensa d'aquells privilegis que els havien estat concedits i del que consideren les seves necessitats, perquè si la raó de la seva vida religiosa era dedicar-se a la pregària, les tasques domèstiques de la vida quotidiana l'entorpien. Tanmateix, al costat d'aquestes serventes esclaves, que no tenien cap dret i per tant no eren persones lliures, al monestir n'hi havia d'altres, de serventes, que feien tasques diverses al servei de la comunitat, com ara *fer les cuynes* o *escombrar*; eren dones 'de fora' que rebien una quantitat setmanal o puntual per la feina feta o també per algun servei prestat.

5.3. Sense història

Amb la recerca al fons del monestir de Santa Clara també preteníem esbrinar com havien arribat les esclaves al monestir i, si hagués estat possible estirar del fil, traçar un mínim recorregut en la vida d'alguna d'elles. Per la informació de què disposàvem sobre altres cenobis femenins, sabem que les esclaves monàstiques podien ser adquirides per part de la institució per a l'ús compartit de totes les monges o exclusiu d'una sola propietària; obtingudes directament al mercat d'esclaus, a través de la compra a algun propietari, o ser objecte d'una deixa testamentària *pro anima* d'algun fidel. També es podia donar el cas que fossin propietat privada d'alguna de les religioses o de la mateixa abadessa en el moment d'entrar al monestir i, per tant, estar

¹⁶⁹ Jornet, N. (2005: 459). AMSBM, MSCB, Col·lecció de pergamins, núm. 758.

¹⁷⁰ AMSBM, MSCB, Registre i inventaris, núm. 732, LXXXXVII: ff. LXXIII r – LXXIII v.

dedicades al servei personal. De la mateixa manera, dins les hipòtesis possibles, quant a la sortida, que fossin venudes, que aconseguissin l'alforria o, senzillament, que morissin al monestir.

Atenint-nos sempre a les series documentals consultades, la informació que hem obtingut en aquest sentit és molt minsca, i la traçabilitat encara més, perquè d'onze dels noms d'esclaves que hem documentat entre el 1365 i el 1436: Crestina, Lorensa, Catarina, Eulàlia, Axa o Naxa, Quirana, Farrera, Maria, Margalida, Alvira i Estàsia - amb la possibilitat que noms com ara Catherina o Maria, poguessin pertànyer a persones diferents al llarg d'aquells anys- no en coneixem altra cosa més que el seu nom, que sovint acompanya l'anotació breu d'un concepte de despesa per la compra de sabates, de roba, o per la messió feta a una monja que en tenia cura perquè l'esclava estava malalta.

Quant a la indumentària, més enllà del quantios nombre de compres de sabates que hem trobat dins del període (1350-1495), i que estan descrites amb una petitíssima informació addicional tan sols en un parell de casos, «[...] *compram a obs de na Maria unes sabates ab dues soles*»,¹⁷¹ tenim una única aproximació a com devien vestir les esclaves del monestir gràcies a les partides consignades també en els *Llibres de comptes generals de monges*, per raó de les compres de roba per fer un cot –peça d'abric amb mànegues que portaven homes i dones -,¹⁷² i que consistia en «*tres canes e miga de burel per obs de cot de na Crestina e de na Lorensa, esclaves del monestir*»,¹⁷³ la compra feta a «*Pere Soler, draper, per ll canes e un palm de drap blau, per obs d'un cot de na Catarina, esclava*»,¹⁷⁴ o també «[...] *un gramayló de drap [estuc] a obs de na Maria, esclava*». A més del cost de la confecció, «*Macià, sartra per costures d'un cot de na Catalina*»¹⁷⁵ o el de les costures d'un altre.¹⁷⁶

Alhora, en dos quaderns de *Llibres de comptes generals de monges*¹⁷⁷ referits als anys compresos entre el 1425 i el 1436, hi hem localitzat setze ítems que ens serveixen per comprovar que, almenys durant aquells anys, al monestir sí que hi va haver monges propietàries d'esclaves. Una de les anotacions ens ha semblat força rellevant, perquè recull un mandat de l'abadessa que només té sentit si hi ha monges amb esclaves per al seu servei privat «[...] *a XXII de setembre del any MCCCCXXV,*

¹⁷¹ AMSBM, MSCB, Llibres de comptes generals de monges, núm. 163, f. 111 r.

¹⁷² Alcover, A. M.; Moll, F. de B. (1993: Tom III, p. 666).

¹⁷³ AMSBM, MSCB, Llibres de comptes generals de monges, núm. 156, f. 124 v.

¹⁷⁴ *Ibidem*, f. 150 v.

¹⁷⁵ *Ibidem*, f. 152 r.

¹⁷⁶ *Ibidem*, f. 182 r.

¹⁷⁷ AMSBM, MSCB, Llibres de comptes generals de monges, núm. 89 (1425-1436) Quadern 1 - Quadern 2.

*hordonà madona la abadessa que tota sclava o macipa pagui per any deu f. ».*¹⁷⁸ En el mateix foli, s'hi consignen i vinculen els noms d'algunes religioses amb les dones anònimes de la seva propietat. Per a nosaltres, esclaves sense nom i sense història.

N'hi ha de tres menes, d'anotacions. Unes, fan constar que la monja paga per la messiò de la seva esclava: «*Rebem de Sor Alfresina Baldricha per la messiò de la sua esclava*»,¹⁷⁹ unes altres, registren la venda d'una esclava: «*Ítem vench la asclave de Sor Baldricha [encantem]*»,¹⁸⁰ a més de donar-nos amb 'encantem' una informació addicional, i és que l'esclava és venuda al mercat d'esclaus; i en tercer lloc, ens diuen que alguna de les religioses ha pres una 'macipa', cosa que de nou ens mostra l'ús indistint d'una i altra denominació per a persones mancades de llibertat: «*Ítem dniendres a VIII° del mes de nohembre del any demunt dit pres una macipa Sor Euffresina García*». ¹⁸¹

A la recerca d'evidències sobre la qualitat de vida que podien tenir les esclaves dins el monestir, ens van interessar cinc anotacions ben concises, com ara: «*Donam a sor Agnès Simona per la messiò de na Catalina que era malalta*»,¹⁸² o «*Donam a sor Clara per a messiò de na Maria e de na Farrera qui eren malaltes*». ¹⁸³ Certament, la informació és ben poca però creiem que resulta indicativa de la cura que les monges devien tenir de les seves esclaves quan emmalaltien, per la seva condició de béns preuats als quals calia preservar-los la salut, per raons afectives i humanitàries o per una barreja de totes dues coses.

D'altra banda, la salut dels esclaus en general estava molt regulada a l'hora de la compravenda. Mutgé¹⁸⁴ ens explica que en una ordinació pregonada a Barcelona l'any 1433, s'hi manava que els esclaus posats a la venda havien de tenir bona salut i cap malaltia, i si no era així s'havia de fer saber al comprador. Fins i tot s'especificaven tot un seguit de malalties que justificarien l'evicció, és a dir, que es desfés la venda. Perquè com exposa Hernando,¹⁸⁵

«[...] el venedor s'obligava a l'evicció, evicció, [...] a respondre de la possible reclamació d'un tercer sobre la cosa venuda» i «en el cas que l'esclau patís algun vici o una malaltia o algun defecte intern, el comprador tenia la facultat de la redhibició, redhibitio, per la qual, en anul·lar-se la venda, el comprador tornava l'esclau i li era restituit el preu, tot pagant- li les despeses».

¹⁷⁸ *Ibidem*, Quadern 2, f. 1 r.

¹⁷⁹ *Ibidem*, Quadern 1, f. 1 v.

¹⁸⁰ *Ibidem*, Quadern 2, f. 1 r.

¹⁸¹ *Ibidem*, f. 1 r.

¹⁸² AMSBM, MSCB, Llibres de comptes generals de monges, núm. 163, f. 26 v.

¹⁸³ *Ibidem*, f. 110 v.

¹⁸⁴ Mutgé, J. (2000: 255).

¹⁸⁵ Hernando, J. (2000-2003: 420)

I això és el que va succeir amb l'esclava Margalida, pel fet que de la seva malaltia, aparentment, no se n'havia informat el comprador. Aquest va posar un plet al monestir i la institució el va perdre.

L'onze de setembre de l'any 1419 es va formalitzar la venda d'una esclava sarda de nom Margalida, propietat del monestir, «*la qual fem venre a la lotga al més donant*»,¹⁸⁶ i el comprador va ser Johan Ledó, forner, que la va adquirir per un preu de 40 lliures i 2 sous. Com era habitual en els contractes, molt probablement s'havia inclòs la clàusula pertinent per a la defensa del comprador per si hi havia algun defecte en l'objecte de la compra, l'esclava. Així, amb data 20 de desembre del 1420, en el mateix *Llibre*, hi trobem l'anotació d'una despesa de 88 sous que el monestir va ser condemnat a pagar, com a conseqüència de la sentència arbitral favorable a aquell comprador:

«[...] donam an Johan Ledó¹⁸⁷ forner, per vigor de una sentència arbitral dada entre lo dit Johan Ledó e lo dit monestir de la altra part, sobre una qüestió que lo dit Johan Ledó al nostro monestir sobre la malaltia del vuy¹⁸⁸ de na Margalida sarda, esclava qui era del dit monestir la qual avien venuda al dit Johan Ledó, la qual sentència era stada dada per en Johan Parell e Johan Vicens, surgians, [...] en la qual lo dit monestir fou comdanat a pagar al dit Johan Ledó per esmena de la dita malaltia.»¹⁸⁹

Segons sembla, la venda es va fer sense haver advertit Johan Ledó d'una malaltia o defecte de l'esclava, el qual en detectar-la va reclamar els seus drets i el conflicte es va resoldre sentenciant que el monestir havia de compensar-lo pagant-li una quantitat «*per esmena de la dita malaltia*». Amb una despesa addicional d'11 sous, en concepte de salari «*del qui fou jutge de part del dit monestir*».¹⁹⁰

Quant a la compra d'esclaves, a més d'aquelles notes breus referides a la compra per al servei privat d'una religiosa, ens consta l'adquisició de tres esclaves més, probablement al servei de la comunitat.

La primera, es va fer efectiva el 27 de febrer de l'any 1418. Es tracta de la compra d'una esclava anomenada Catalina: «*compram una esclava apelada Catalina, la qual compram d'en Taylada qui fou sots veguer de Barcelona, de madona sua, segons apar per carta presa en poder del discret en Fontcuberta, notari del nostro monestir*», amb una despesa de 715 sous.¹⁹¹ I no hi ha més informació afegida.

¹⁸⁶ AMSBM, MSCB, Llibres de comptes generals de monges, núm. 163, f. 0.

¹⁸⁷ *Segueix formenter ratllat*.

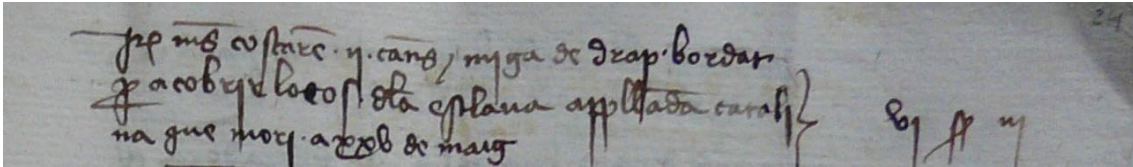
¹⁸⁸ *Segons DCVB 'vuy' seria 'vull' per 'ull'*.

¹⁸⁹ AMSBM, MSCB, Llibres de comptes generals de monges, núm. 163, f. 108r.

¹⁹⁰ *Ibidem*, f. 108r.

¹⁹¹ *Ibidem*, f. 23r.

Tanmateix, en el foli següent hi ha un altre registre: «Ítem més, costaren II canes e myga de drap bordat per a cobrir lo cos de la esclava appellada Catalina que morí a XXV de maig} VI s. III d.»¹⁹²

AMSBM, MSCB, Llibres de comptes generals de monges, núm. 163, f. 24r.

Amb una anotació tan concisa, tot el que podem fer és especular i pensar que, malgrat la proximitat, podria ser que la difunta no fos la Catalina recent comprada, perquè en dates anteriors hi ha registres de compra de sabates i roba també destinades a 'Catalina', 'Catarina' i 'Catherina'. D'altra banda, si s'hagués produït la malaltia i la defunció de l'esclava recent adquirida, probablement s'hauria fet servir, sinó el dret d'evicció, el de reclamació que sempre era favorable al comprador. La qual cosa ens fa pensar que l'esclava que va morir dos mesos després de la compra citada no era la mateixa. Però hi ha un altre aspecte en aquest registre que ens sembla destacable i és el drap brodat que el monestir va comprar per amortallar el cos difunt de l'esclava. Vinyoles¹⁹³ exposa que en els estatuts de diverses confraries de Barcelona s'hi feia constar que «la roba que tenia l'associació per cobrir el cos dels confreres difunts en la cerimònia del sepeli no es podria utilitzar per a un esclau o esclava». Això explicaria la compra d'un drap específic per cobrir el cos de Catalina, però el fet que fos "brodat" encara reforça més la nostra hipòtesi que es pogués tractar d'una esclava antiga i apreciada.

La segona esclava de la qual tenim constància de la seva adquisició, és na Maria. Al 1419, Berenguer Tortós, mercader de Barcelona

«[...] en ple coneixement, us venc i a causa d'aquest venda, us concedeixo a vós, reverenda senyora Sança, per la gràcia de Déu, abadessa del monestir de santa Clara de Barcelona [...] una esclava i captiva meva, neòfita, de nom Maria, búlgara de nació, aproximadament de vint-i-cinc anys d'edat, que us lliuro en corporal possessió, amb l'entrega que us en faig».¹⁹⁴

La compra es va fer per 75 lliures barceloneses. Aquesta compra també està anotada al *Llibres de comptes generals de monges* sota l'enunciat: «Ací apar les

¹⁹² *Ibidem*, f. 24 r.

¹⁹³ Vinyoles, T. (1976: 59).

¹⁹⁴ AMSBM, MSCB, Col·lecció de pergamins, núm. 887. «*Gratis et ex certa scientia vendo et ex causa venditionis concedo vobis Reverende domine Sancie dei gracia Abbatisse [...] quandam servam et captivam meam neophitam vocatam Mariam de natione Burgariorum, etatis viginti quinque annorum vel inde circa. Inducens vos in corporalem possessionem seu quasi predicte serve per traditionem quan vobis facio de eadem*».

compres de l'esclava apelada Maria.»¹⁹⁵ i al final s'hi registra el què han pagat al «corredor per corredures de sos trebays} 15 s.»

D'aquest document de compra, en volem destacar dos aspectes. El primer és quant a la procedència de l'esclava:

«A més convinc i en bona fe us prometo a vós dita senyora abadessa, en tant que compradora, que l'esmentada serva i captiva, que us venc, us asseguro que no me la van donar, ni la vaig robar, ni la vaig treure de la ira o la treva del senyor rei, ans d'una **justa guerra**, i us la lliuraré a vós, i als vostres i als que voldreu que la tinguin, en pau i seguretat davant de tercers.»¹⁹⁶

amb la fórmula amb què s'afirma que la captiva prové de *justa guerra*, de *bona guerra*, que, com ja havíem vist, és una qüestió fonamental i més encara quan la institució compradora era una institució monàstica.

El segon, el del dret d'evicció:

«I en favor de vós i del vostre convent, per **evicció legal** i ferma de la dita serva, i per malaltia caduca i d'altres defectes i de malalties ocultes de la dita serva, d'acord amb l'ús i costum de Barcelona m'obliga a la restitució de tot el pagat pels danys, tant amb litigi com sense.»¹⁹⁷

És a dir, el compromís pel qual qualsevol malaltia o defecte ocult de l'esclava en justificaria el retorn al comprador i que es desfés la venda, amb un resultat en cas de litigi sempre favorable al comprador, com també hem pogut comprovar amb l'esclava sarda, Margarida.

D'aquest pergami¹⁹⁸, Sebastià Roger en va fer el regest¹⁹⁹ i Plàcida Genescà la transcripció.²⁰⁰

I encara una tercera esclava, comprada pel monestir el 16 de gener de 1438. Es tracta de Macara, esclava i captiva, que Ricardo d'Avensatis, mercader florentí, quan era de pas per Barcelona, va vendre a l'abadessa Clara de Cortilio. Al pergami²⁰¹ s'hi fa constar que l'esclava, de nom Mitira, denominada però Macara, en la seva llengua per no ser encara cristiana, «*Quandam servam et captivam meam nigram nondum xpianam nominatam sue nascionis vocabulo Macara*», de 16 anys, negra, és de nació agarena, de Mont de Barques. Va ser venuda per 47 lliures de moneda

¹⁹⁵ AMSBM, MSCB, Llibres de comptes generals de monges, núm. 163, f. 64 v.

¹⁹⁶ AMSBM, MSCB, Col·lecció de pergamins, núm. 887. «*Insuper convenio et bona fide promitto vobis dicte reverende domine Abatisse, emptori predictae quod predictam servam et captivam, quam vobis vendo, quamque assero non fore oblatam nec furto habitam nec de irallia sive treuga domini Regis, immo de bona guerra et justo titulo faciam vos et vestros et quos volueritis habere tenere et possidere, in pace et secure, contra omnes personas [...]*».

¹⁹⁷ *Ibidem*, «*[...] et quod tenebor vobis et dicto conventui, et vestris, semper de firma et legali eviccionem predictae serve et de morbo caduco et de aliis viciis et de morbis absconsis eiusdem ad usum et consuetudinem Barchinone et de restitutione omnium missionum damnorum sumptorum et interesse litis et extra*».

¹⁹⁸ *Ibidem*.

¹⁹⁹ AMSBM, MSCB, Cròniques, núm. 742, f. 24 v, 25 r.

²⁰⁰ AMSBM, MSCB, Transcripcions, núm. 797, pp. 157-162.

²⁰¹ AMSBM, MSCB, Col·lecció de pergamins, núm. 894.

barcelonesa de tern. De la mateixa manera que amb la compra de l'esclava Maria, veiem que en el document de compra per part del monestir, el propietari afirma que:

«[...] aquesta esclava que us venc, i que us asseguro que no me la van donar, ans l'he tinguda altrament, i tampoc l'he tinguda en treva del senyor rei, sinó en una **bona guerra**, i faré que vós i el dit monestir i vosaltres i les vostres successores l'hagueu, tingueu i la posseïu amb sana pau perpètuament davant de tothom.»²⁰²

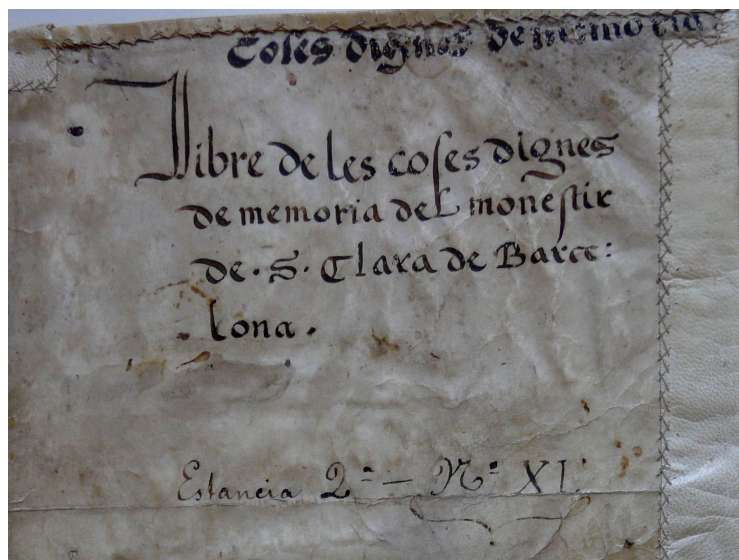
I per tant, prové també de **bona guerra**.

En aquest cas, de nou, Sebastià Roger ens en fa el regist²⁰³:

«Venda feta per Ricart de Avenatis, mercader floranti, habitant en Barcelona, a la Reverenda Abadessa de Sancta Clara a obs de dit monestir de una esclava negra no christiana nomenada amb lo nom de Sanatio Machari donatio dels moros demont de baribas de edat de setze anys per preu de quaranta set lliures.»²⁰⁴

i Plàcida Genescà, la transcripció al llatí.²⁰⁵

Una altra qüestió que la nostra recerca ens ha confirmat i hem pogut documentar són les donacions que en aquells anys va rebre el monestir. En primer lloc, volem destacar-ne una per la seva singularitat, perquè prové d'Elionor d'Aragó, reina de Xipre. La notícia d'aquesta donació l'hem pogut conèixer per una anotació lacònica que fa Sebastià Roger en una sola línia d'un dels llibres de Cròniques que va elaborar i que titula *Llibre de les coses dignes de memòria del monestir de S. Clara de Barcelona*.

AMSBM, MSCB, Cròniques, núm. 742

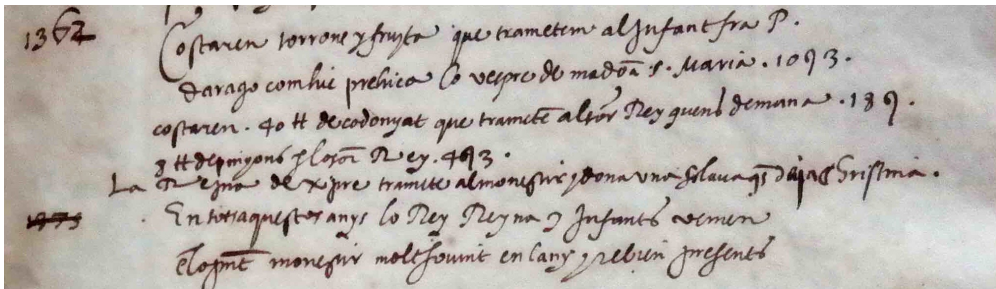
²⁰² *Ibidem*, «*Quod predictam servam, quam vobis vendo, quamque assero non fore oblatam seu de furto habitam nec de pace per alia aut treuga domini Regis, immo fore de bona guerra faciam, vos et dictum monasterium ac vostri et eius in hiis successores habere, tenere et in sana pace in perpetuo possidere.*»

²⁰³ AMSBM, MSCB, Registre i inventaris, núm. 736, f. VIIv.

²⁰⁴ AMSBM, MSCB, Cròniques, núm. 742, f. 27r.

²⁰⁵ AMSBM, MSCB, Transcripcions, núm. 797, pp. 209-214.

El breu registre, que és junt amb altres fets de l'any 1362, diu així: «*La Reyna de Xipre trameté al Monestir i donà una esclava que es deia Cristina*».

AMSBM, MSCB, Cròniques, núm. 742, f. 27 r.

Mirant de saber més sobre les circumstàncies d'aquest present, vam consultar les *Rúbriques de Bruniquer*²⁰⁶ i vam conèixer que la infanta Elionor havia partit cap a Xipre l'any 1353:

«*Entrada de la Infanta Eleonor, filla del Infant en Pere, oncle del Rey en Pere, la qual havia de anar â Xipre per casar ab lo fill primogenit del Rey de Xipre, fou divendres al primer de febrer 1353, y dimecres â 21 de Agost de dit any, se embarcà en la Coca de tres cubertes de la Companyia de Barcelona per anar â Xipre.*»

I que més endavant, ja com a reina de Xipre, va tornar a Barcelona:

«*A 9 de Agost 1381, la Reyna de Xipre D.ª Eleonor, que fou muller del Rey en Pere de Xipre, arribà â Barcelona, venint de aquelles parts.*»

Per tant, això ens fa pensar que aquesta donació, probablement feta des d'aquell país, responia a què entre el monestir de Santa Clara i la reina Elionor hi devia haver una bona relació, tal i com ja hem vist que hi havia hagut amb el rei don Jaume i la reina Blanca, quan l'any 1319 van intercedir perquè les religioses poguessin tenir al monestir dones seculares llibertes o esclaves.²⁰⁷

El segon cas que ens serveix com a exemple de donació, correspon al trasllat d'un codicil, datat a Huesca el 27 de juliol de 1388, on s'hi recull el llegat de Guilleyema, muller de Bernat de Pellicer, que és propietària d'una esclava i també d'un llagut a la platja de la mar de Barcelona,

«*[...] yo dona Guilleyema dixea mulleyr d'en Bernat Pellicer, vetzino de la ciutat de Barcelona qui fue recognosciendo yo haver facto et ordenado en la ciutat de Huesca hun codicillo ordinación e declaración de mi última voluntad e addició al testament por mi feyto e ordenado en la ciutat de Barcelona segunt por el dito codicillo [...]*»²⁰⁸

²⁰⁶ Carreras Candi, F.; Gungalons, B. (1912-1916: vol. I, pp. 229 i 231).

²⁰⁷ AMSBM, MSCB, Registre i inventaris, núm. 732, LXXXVII: fols. LXXIIIr – LXXIIIv.

²⁰⁸ AMSBM, MSCB, núm. 874.

Entre altres ítems i deixes, la muller de Bernat Pellicer diu: «*Ítem, lexo e quiero que Catherina sclava mia sea de les manoretas de Sant Daniel del monasterio de Barcelona per fer ende a sus voluntades.*» Aquí, volem remarcar que segons la voluntat de la testamentària, en el moment de la seva defunció, l'esclava haurà de ser lliurada al monestir de Sant Daniel “*per fer ende a sus voluntades*”, unes voluntats que interpretem són les de l'esclava. Així mateix, immediatament després, afegeix que vol que també li sigui lliurat a Catherina un florí i mig d'or, que segons sembla prové d'una altra esclava que li havia demanat que li donés a Catherina: «*Ítem reconosco que me fueron comendados por otra sclava que le ditxe Catherina hun florin e meo de oro de Aragon e assi quiero que le sean satisfeytos por los ditos exsecutores del dito mi testament.*» Sobre l'ingrés de l'esclava Catherina al monestir, no en tenim cap evidència que ens el confirmi, perquè, a més, fins on ha arribat la nostra recerca, no hem pogut conèixer ni la data de defunció de la donant, ni si l'entrada al monestir com a esclava es va arribar a fer efectiva.

Abans de passar a la tercera de les donacions, a la qual dedicarem l'apartat següent, volem esmentar que dins del llarg període de la nostra recerca, hem pogut saber que Martí, Anthoni i Dimitri Nicolai van ser tres esclaus del monestir. Són els únics noms que han aparegut amb la denominació 'esclau' en els documents de les sèries consultades. Si bé referir-nos-hi s'allunya de l'objectiu d'aquest treball, hem pensat que, precisament per la seva singularitat, podia tenir interès introduir un comentari, i ho farem anant del més breu al més extens.

Tot el que sabem de l'esclau Martí ens ho explica Sebastià Roger en aquell mateix llibre de *Cròniques* que abans hem esmentat, i diu així: «*1403. Martí sclau del present monestir matà a Jordi esclau de Francesc Sabater. Fou li perdonat lo cas. Vidilibrum procuratoris de anno 1403.*».²⁰⁹

Pel que fa a n'Anthoni, sense que enlloc s'indiqui la seva edat, sabem que era sard i fill de l'esclava Margalida, la que després de ser venuda havia estat objecte d'un plet per raó de la seva malaltia. Així, el fill, que podem suposar que era un infant, va ser venut tres dies després de la venda de la seva mare, el 14 de setembre del 1419. Amb la següent anotació al *Llibre de comptes generals de monges*: «*Vení n'Anthoni sart e esclau del monestir, fill de la desús dita sarda lo qual vení a un corder per preu de LV florins encamerats de mesions de corredor e del notari [...]*».²¹⁰

²⁰⁹ AMSBM, MSCB, núm. 742, f. 31r.

²¹⁰ AMSBM, MSCB, Llibres de comptes generals de monges, núm. 163, f. 108r.

Finalment, l'esclau Dimitri Nicolai i el seu testament, datat a 31 de desembre del 1397:

«En nom del Senyor. Ja que ningú posat en carn pot escapar de la mort, jo Dimitri Nicolai, que vaig ser esclau de la venerable senyora abadessa del monestir de sant Antoni de Barcelona, de l'orde de santa Clara de la ciutat de Barcelona i del convent d'aquest, ara franc i alforre, detingut de malaltia corporal, amb plena consciència, sana i íntegra memòria i parla, faig i ordeno testament [...]»²¹¹

D'aquesta manera, sabem que era llibert i que havia estat esclau de l'abadessa. Franc, lliure i alforre fa el seu darrer testament, malalt i probablement prop de la mort. Declara hereus el monestir i l'abadessa: «[...]deixo i ho concedeixo a aquest monestir de santa Clara i a l'honorable abadessa i al convent d'aquest monestir en instituir l'abadessa i el convent en hereu o hereus meus universals amb capacitat d'actuar plenament a llur lliure voluntat...»²¹² Així mateix, diu:

«Elegeixo sepultura per al meu cos al claustre de dit monestir de santa Clara, demanant que l'abadessa d'aquest monestir i les monges em vesteixin amb l'hàbit de la seva religió, i que amb aquest hàbit duguin el meu cos a soterrar.»²¹³

D'entre altres llegats, deixa deu diners de moneda barcelonesa a cadascuna de les monges professes i no professes i altres quantitats als framenors perquè resin per la seva ànima i també perquè diguin misses de sufragi de la seva ànima. Som, per tant, davant d'una alforria a favor d'un esclau del monestir però, en aquesta ocasió, no ens ha estat possible saber els anys en què va ser esclau de l'abadessa ni les circumstàncies del seu afranquiment.

El regest a les Cròniques²¹⁴ de Sebastià Roger no afegeix més dades i tampoc Plàcida Genescà, perquè es limita a enunciar²¹⁵ el contingut del pergami, sense transcriure'l.

5.4. Ad sonum campane: el cas de l'esclava lliberta Pascala

Al 22 d'agost de 1384, Constança de Blasco, vídua de Blasco, mestre d'aixa de Barcelona, va dictar testament.²¹⁶ En aquells dies, Pascala li pertanyia com a esclava.

²¹¹ AMSBM, MSCB, núm. 864. «*In nomine Domini, quoniam nullus in carne positus mortem evadere potest corporalem, idcirco ego Dimitri Nicolai, qui fui servus venerabilis abatisse Monasterii Sancti Antonii Barchinone, ordinis Sancte Clare civitatis Barchinone et conventus eiusdem, nunc vero liber, franchus et alforre, detentus egritudine corporali, cum pleno sensu ac sana et integra memoria, cum loquela, facio et ordino testamentum.*»

²¹² *Ibidem*. «*Dimitto et concedo [...] ipsum monasterium et abatissam et conventum eiusdem nunc heredem universalem vel universales ad omnes eorum voluntates libere faciendas*».

²¹³ *Ibidem*. «*[...] et eligo sepulturam corpori meo faciendam in claustro predicti Monasterii Sancte Clare, rogando dictam venerabilem abatissam et moniales dicti Monasterii, quod habitum religionis earum induant et cum ipso humi corpus meum tradant*».

²¹⁴ AMSBM, MSCB, Cròniques, núm. 742.

²¹⁵ AMSBM, MSCB, Transcripcions, núm. 796, p. 416.

²¹⁶ AMSBM, MSCB, Col·lecció pergamins, núm. 845.

D'altra banda, hi ha un document anterior, de l'any 1368²¹⁷ que també hem localitzat en el fons de Santa Clara i en el qual consta la compra d'un esclau bereber de vint-i-dos anys d'edat, pel preu de trenta-una lliures barceloneses, per part de Domènec de Blasco, el mestre d'aixa espòs de Constança de Blasco. La qual cosa ens indica que l'esclava Pascala no va ser l'única captiva propietat d'aquella família. Una 'normalitat' entre les famílies barcelonines de la baixa edat mitjana.

En el testament de Constança de Blasco, aquella hi expressa les seves voluntats i demana ser sepultada a la clausura del monestir, vestida amb l'hàbit monacal i seguint els rituals monàstics. Som, per tant, novament davant d'una petició idèntica a la que va fer Dimitri Nicolai, probablement una pràctica habitual entre els fidels.

Constança de Blasco va ordenar que es diguessin i paguessin misses per a la seva ànima a l'església dels fra menors de Barcelona i va establir deixes de quantia diversa. Però el més significatiu per a nosaltres és que per aquell testament afranqueix la seva *serva et captiva*, l'esclava Pascala, i ho fa en remissió dels seus pecats, «[...] dono la llibertat, afranqueixo i allibero, la meva serva i captiva, la neòfita Pascala, volent tanmateix que ingressi en el convent de germanes del dit monestir».²¹⁸ I perquè aquest ingrés al monestir es pogués fer efectiu va dotar Pascala de les 20 lliures en moneda barcelonesa, necessàries per ser admesa, «I li dono (a Pascala) dels meus béns vint lliures de moneda barcelonesa, que es convertiran en les que li són manades per a l'ingrés al dit monestir»²¹⁹ i, a més a més, «I també deixo a la dita Pascala cinquanta sous de censals anomenats vulgarment 'censal mort' i a més les pensions que en resultin».²²⁰ Al testament de Constança de Blasco s'hi descriuen de manera detallada les operacions financeres que manava fer als seus marmessors per tal d'obtenir diners per pagar l'ingrés de Pascala al monestir i perquè aquesta tingués peculi propi, «amb la voluntat que aquests censals els rebi i els tingui l'esmentada Pascala mentre visqui i que els pugui emprar en el que necessiti.»²²¹ I «Després de la mort de Pascala, que els dits censals reverteixin al monestir de les dites Germanes

²¹⁷ AMSBM, MSCB, Col.lecció de pergamins, núm. 3038.

²¹⁸ AMSBM, MSCB, Col.lecció pergamins, núm. 845, «*Et in remissione peccatorum meorum manumitto et francham liberam et alforram facio et vero Paschalam neophitam servam et captivam nostram volens tamen quod intret dictum monastarium sororum minorum*».

²¹⁹ *Ibidem*, «*Et dimitto sibi de bonis meis viginti librarum dicte monete quas convertat in eis que fuerant sibi necessaria in ingressu dicti monasterii*».

²²⁰ *Ibidem*, «*Et etiam dimitto dicte Paschale quinquaginta solidos censuales vocatos vulgariter censal mort saltem et pensiones eorum*».

²²¹ *Ibidem*, «*[...] volens quod ipsa censualia recipiat Paschala quam diu vivet et convertat in sibi in suis necessariis*».

Menors de Barcelona.»²²² Un fet que revela la voluntat de Constança de Blasco no només d'afranquir l'esclava, sinó de tenir cura del seu futur, fent tot el que estés al seu abast per protegir-la i beneficiar-la.

Però això no és tot, perquè també li llega a Pascala un aixovar i roba per quan ingressi de monja.

«[...] I també deixo a la dita Pascala un llit de posts que ara és a la meua cambra mitjana, amb una màrrega i un matalàs, i una vànova i una flassada, i dos parells de llençols i un cobrellit. I el matalàs, vànova, flassada, llençols i el travesser que jo tindrè el dia de la meua mort, si Pascala els volgués tenir o rebre. I també deixo a Pascala dues calderes, dues paelles i dues esbromadores, i un cossi sense nanses, i un escudeller que ara és a la botiga on hi ha la llenya, i uns ganivets i uns talladors que també són en aquesta botiga, i tot d'altres atuells de cuina que jo tingui el dia del meu òbit, i totes les camises i cotes que tingui el dia del meu òbit [...].»

A totes aquestes deixes, Constança de Blasco hi afegeix

«[...] volent i manant que la dita Pascala amb tot el que li deixo, entri al monestir de les germanes menors i rebi l'hàbit de la religió de les dites germanes, pregant a la venerable senyora abadessa d'aquest monestir rebi Pascala com a germana del monestir.»²²³

I si passat un mes de la seva mort, l'abadessa i el convent

«[...] i si dit monestir no rebien dita Pascala com a germana dins l'esmentat mes, deixo i dono els meus béns i drets per maridar donzelles pobres, als pobres, i per misses, i altres causes pies a criteri dels meus marmessors, instituint en dit cas Déu nostre Senyor, els pobres i les causes pies, com a hereus universals.»²²⁴

En un altre dels pergamins²²⁵ del fons del monestir, es fa constar que al 1385 l'abadessa Joana Gilabert reconeix que els marmessors testamentaris de Constança de Blasco, nomenats en l'últim testament de 22 d'agost de 1384, han complert les estipulacions testamentàries de caràcter econòmic de la dita Constança, entre altres, els contractes dels censals que haurà de cobrar Pascala quan ingressi de monja.

El testament es va executar el 1398 un cop morta Constança de Blasco, i l'ingrés de Pascala al monestir es va fer efectiu, tal i com recull l'acta que també es preserva en el fons de Santa Clara. Havien passat catorze anys. Recordem que Constança de Blasco havia formalitzat el seu testament el 22 d'agost de 1384 i segons consta a l'acta de la reunió del capítol de la comunitat,²²⁶ convocada per l'abadessa

²²² *Ibidem*, «Post mortem dicte Paschale revertant monasterio preedictarum sororum minorum».

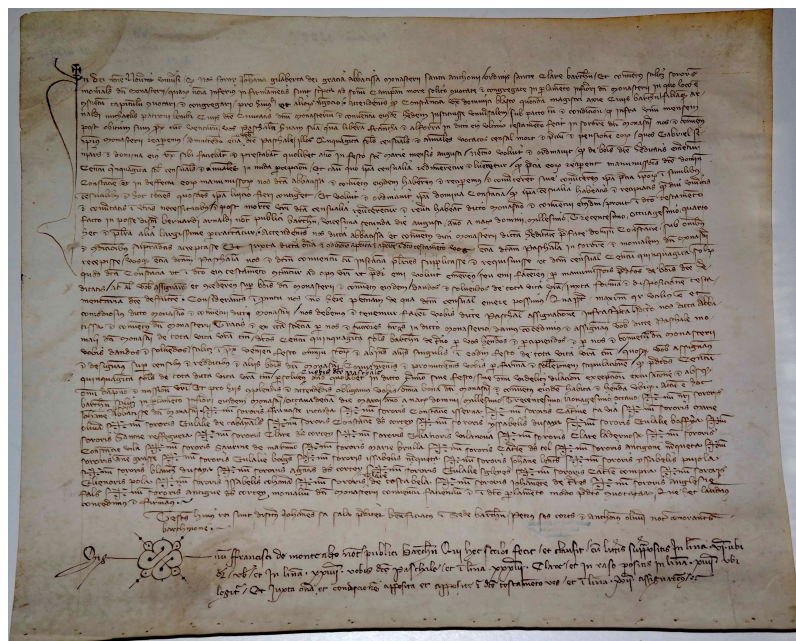
²²³ *Ibidem*, «[...] volens et mandans quod dicta Paschala cum predictis que sibi dimitto intret dictum monasterium sororum minorum et recipiat habitum religione dictarum sororum rogans venberabilem dominam abatissam ipsius monsterii quod ipsam Paschalam recipiat in sorore dicti monasterii».

²²⁴ *Ibidem*, «[...] et si dicta abatissa et dictus conventus non receperit dictam Paschalam in sorore in dictum monasterium infra dictum mensem post obitum meum proxime venturum, dimitto ipsa bona et jura mea, danda et eroganda puellis pauperibus maritandis, personis pauperibus, et in missis et in piis causis ad notitiam dicatorum manumissorum. Institutens in dicto casu Dominum Deum et dictas personas pauperes et piis causas mihi heredes universales».

²²⁵ AMSBM, MSCB, Col·lecció pergamins, núm. 1046.

²²⁶ AMSBM, MSCB, Col·lecció pergamins, núm. 1047.

Joana Gilabert, «*ad sonum campane more solito convocata et congregata*», i celebrada el 18 de març de 1398, el monestir va acceptar l'herència i les condicions de l'herència de la senyora Constança de Blasco, que estipulava que l'abadessa i el monestir eren hereves universals, a condició d'admetre al cap d'un mes de la mort de la testadora, com a germana, l'antiga esclava de Constança, de nom Pascala, i que, per tant, implicava el seu ingrés al monestir²²⁷ i, més important encara, que Pascala tenia dret a disposar de per vida dels 150 sous que Constança de Blasco li havia assignat. Així, la comunitat sencera accepta les condicions del testament i li assigna a la monja Pascala els 150 sous de censals que Constança de Blasco havia determinat. Les monges signen totes al peu del document.

AMSBM, MSCB, Col·lecció pergamins, núm. 1047.

L'objectiu del nostre treball consisteix a presentar i a mirar d'interpretar, per això davant del relat que conformen els continguts d'aquests documents ens resulta inevitable pensar que aquest podria ser un d'aquells casos en què l'esclava i la seva mestressa han establert un lligam d'afecte mutu que, en part, podria respondre a la necessitat que apuntaven tant Heers com Meillassoux de refer una identitat, de construir-se de nou a partir dels qui es tenen més a prop, dels amos –aquí seria la mestressa-, i també, a què aquesta hagués trobat en la seva serventa una confident; en aquest sentit, ni que només sigui una especulació, també podríem pensar que la decisió d'ingressar al monestir en qualitat de germana, podria ser una determinació

²²⁷ *Ibidem*, «[...] vos Paschalam servam suam quam habebat francham et alforram in dicto eius ultimo testamento fecit in sorore dicti monasterii. Nos et conventus ipsius monasterii recipere[mus] [...]».

consensuada, una voluntat compartida entre mestressa i esclava. I, en conseqüència, un final reeixit per a la història de la Pascala.

Com podem veure, una realitat ben diferent de la de la Catherina, l'esclava que la seva propietària va llegar al monestir en qualitat de serventa captiva, perquè per a Guilleyema, muller de Bernat Pellicer, l'esclava Catherina, probablement, no era més que un bé, una més de les seves pertinences, objecte de deixa en remissió dels seus pecats i per salvar la seva ànima.

5.5. La Reforma dels Reis catòlics (1495): en clausura estricta i sense esclaves

Des de l'inici, la branca femenina de l'orde de les clarisses s'havia constituït sota clausura, com va recollir la regla d'Urbà IV.²²⁸ Aquesta norma que les comunitats femenines havien d'observar de manera estricta responia a aquella mentalitat que considerava les dones sers fràgils que calia protegir, de l'exterior i de si mateixes. Com ens recorda Jornet, a la regla d'Hugolí, al 1219, es deia que les monges:

*«[...] deberán permanecer encerradas todo el tiempo de su vida; y una vez que hubieran ingresado en clausura de esta religión y asumido el hábito religioso, no se les concederá licencia para salir de ella en adelante».*²²⁹

Aquesta regla monàstica va ser la que es va aplicar al principi al monestir de Sant Antoni i Santa Clara. Tanmateix, al llarg dels anys, privilegis i dispenses la van anar mitigant de manera que la realitat mostrava que la clausura no es practicava de manera estricta, si més no quant a l'entrada de persones externes i a la presència d'esclaves i serventes dins la clausura.

En aquell context en què tant les autoritats eclesiàstiques com les institucions civils l'exigien i, des de feia anys, pretenien canviar l'estatus del monestir limitant drets i privilegis que havien estat concedits a les religioses, al 1406, Benet XIII va emprendre un procés de reforma.²³⁰ Va nomenar fra Tomàs Olzina ministre provincial de l'orde i reformador de les comunitats dels monestirs de Sant Antoni i Santa Clara i del de Santa Maria de Pedralbes. Així, amb l'objectiu prioritari d'impedir el contacte de les monges amb l'exterior, el 10 de febrer de 1407 s'inicia la visita de fra Olzina al monestir, que finalitza el 10 de febrer de 1408, segons l'acta que es conserva a l'arxiu de Santa Clara.²³¹ El resultat en certa manera va ser favorable a la comunitat, doncs en respectar els privilegis d'Innocenci IV es legalitzava la presència de les serventes a l'interior del monestir.

²²⁸ Castellano, A. (1996: 272).

²²⁹ Jornet, N. (2005: 322).

²³⁰ *Ibidem*, p. 277.

²³¹ AMSBM, MSCB, Col·lecció de pergamins, núm. 878.

Tanmateix, ja a finals del segle XV, s'emprèn una nova reforma, ara sota el regnat dels Reis catòlics²³² i impulsada per ells, després d'obtenir del Papat el vicariat regi que els permetria emprendre el procés de reforma, intervenir en el suposat relaxament de costums dels monestirs femenins i també posar límits al poder de l'abadessa. El primer dels monestirs que va rebre la visita dels reformadors, com diu Jornet, va ser el monestir de Sant Antoni i Santa Clara. S'inicia el 5 de juliol de 1493 i finalitza al juliol de 1495, i aquesta vegada els visitadors Juan Daza i fra Miquel Fenals aconseguen imposar la clausura estricta, la prohibició de tenir serventes laiques i també la reforma dels hàbits. Una qüestió que no devia ser menor perquè al 1501 la comunitat de monges del monestir de Sant Antoni i Santa Clara decidiria abandonar la regla franciscana per entrar a formar part de l'orde benedictina, cosa que es faria efectiva al 1513.²³³

Així, finalment, els murs i les reixes de la clausura s'imposarien de manera definitiva per a la comunitat, sense cap altra presència més que la de les germanes, havent de prescindir, ara sí, de les esclaves, però no sense que prèviament la comunitat i l'Abadessa s'hi haguessin resistit i defensat adduint que la seva actuació sempre havia estat respectuosa amb la disciplina monàstica.

²³² Jornet, N. (2005: 336).

²³³ *Ibidem*, p. 338.

6. CONCLUSIONS

*Així hauríem d'avançar a les palpentes, entre fragments de ruïnes i testimonis descartats, però amb la convicció que la llum més fulgurant i aclaridora sovint pot resplendir allà on menys esperaríem trobar-la.*²³⁴

Xavier Antich

La finalitat de la nostra recerca que en aquest treball presentem és una aproximació, mitjançant una lectura en femení, a la casuística que, a la baixa edat mitjana, caracteritzava la vida de les dones en general i de les esclaves en particular, a la ciutat de Barcelona i també al cenobi de Sant Antoni i Santa Clara. Amb la voluntat explícita de valorar realitats petites, de fixar-nos en indicis, senyals i a vegades en fets que no són conclusius en sí mateixos però que ens permeten inferir les circumstàncies que envoltaven unes vides ocultes, ignorades al llarg dels segles, sovint oblidades. I també, amb el desig que aquest treball pugui ser una etapa en el camí a seguir en el fons de Santa Clara, a la recerca de les vides d'unes dones que són també part de la història de la institució.

A mitjan segle XIV i tot al llarg del segle XV en l'estatus de la dona ja s'havia anat produint una involució, cosa que es traduïa en una invisibilitat creixent i la pèrdua de drets respecte a segles anteriors. A la ciutat de Barcelona, aquestes limitacions afectaven la presència de la dona en la vida pública, dins la qual ni tan sols se li reconeixia la carta de ciutadania. Alhora, el context de misogínia que pretenia empètir el valor de la dona a la Barcelona de la baixa edat mitjana, un corrent que, d'altra banda, s'havia estès per l'Occident medieval, havia menyscabat la consideració que se'n tenia, com si fos un ésser feble de voluntat i de ment, que necessités protecció, no només del seu entorn, sinó també de si mateixa.

Cal tenir en compte que la institució monàstica era un domini feudal dins d'un marc reglamentat que no valorava les dones i, a les religioses, les volia confinades en la clausura més estricta, necessària als ulls dels reformadors per la fragilitat de les dones i perquè les protegia de les violències. No obstant, com demostren els fets al monestir de Santa Clara, les monges s'hi resistien i defensaven el què consideraven els seus drets davant la mirada patriarcal de les autoritats eclesiàstiques, recolzades per les institucions civils que també els reclamava la clausura perpètua.

Tanmateix, des d'una altra perspectiva, i gràcies a determinats privilegis en forma de butlles papals, el fet de considerar que hi havia «*germanes que són febles de cos o malaltes i disminuïdes*», en algunes ocasions, contribuïa a temperar el rigor de la vida monàstica. De la mateixa manera que, com hem comprovat en el monestir de

²³⁴ Antich, X. (2015)

Santa Clara, va fer possible la possessió d'esclaves i la presència d'aquelles serventes en convivència dins la clausura. A més, en un context misogin, el monestir esdevenia un espai a recer, emmurallat, protegit de les possibles amenaces externes i, en alguns aspectes, assimilable a la ciutat de les dones de què parlava Christine de Pizan.

A la Barcelona tardomedieval, és ben conegut que l'esclavitud va ser una realitat quotidiana i el comerç, la venda i la possessió d'esclaus quelcom freqüent i habitual. Quant a les esclaves, es constata que la seva funció consistia fonamentalment a ocupar-se de les tasques domèstiques més feixugues. Aquelles dones, per la necessitat que tenien de constituir-se de nou com a persones, en algunes ocasions feien arrels en el seu entorn, ja fos perquè esdevenien confidentes de les mestresses, concubines, mares dels fills, fins i tot mullers dels amos o serventes properes i fidels d'algunes religioses al convent. No obstant, la realitat en la majoria de casos devia ser molt més inclement perquè si ens fixem en les ordinations de Barcelona, homes i dones esclaus podien ser sotmesos a càstigs despietats, amb l'agreujant per a les dones que les dediquessin a la prostitució en benefici dels seus amos, o ser considerades res més que una mercaderia per al benefici econòmic com ens demostren, per exemple, els contractes de didatge, el fet de retornar-les al circuit de venda dins el mercat d'esclaus quan convenia o fins i tot la concessió de llibertat pel sistema de la "talla".

L'esclavatge era així una pràctica comunament admesa sense que cap estament de la societat la qüestionés de manera oberta. Ni tan sols l'Església com a institució, perquè veus com les del bisbe de Barcelona, Ramon d'Escales, lluitaven en solitari i contracorrent per defensar aquells que no tenien cap dret i eren o havien estat objecte d'abusos i violència.

És clar que el monestir de Sant Antoni i Santa Clara estava inserit en un context general que acceptava l'esclavisme com quelcom natural i útil, fins i tot beneficiós per als captius, pagans i infidels als quals es donava l'oportunitat de convertir-se a la fe catòlica. Per tant, si més no en el període que hem estudiat, no ens sorprèn que el monestir no fos aliè a aquell ús d'homes i dones al seu servei perquè, segons hem pogut documentar, les esclaves hi van ser presents per dur a terme funcions domèstiques al servei de la comunitat o en qualitat de propietat privada d'alguna de les religioses.

La presència d'esclaves al monestir no només la justifica l'acceptació de donacions *pro anima*, -un fet habitual entre els creients de l'època- com seria el cas de Catherina, esclava de la muller de Bernat Pellicer, sinó que aquelles dones també eren

comprades i venudes tal i com ens mostren les anotacions en els *Llibres de comptes generals de monges* o els documents de compra-venda que preserva el fons de Santa Clara. Per tant, podem dir que tenim constància que les esclaves eren considerades béns, un valor administratiu, patrimoni; perquè, a més, la seva compra o la seva venda s'anotava en els llibres de comptabilitat al costat de rebudes de lloguers, de censals morts, de venda de vi, o de despeses per compres de gingebre, de safrà, somades de llenya o bé obres del monestir. I en diverses ocasions, fins i tot com hem vist, de manera anònima: «*Vench la asclave de Sor Baldricha*». I, sense cap prevenció, com era pràctica generalitzada, quan es creia convenient se les venia a la llotja, al mercat d'esclaus. Amb tot, per les evidències que tenim, creiem que no eren tractades com a mercaderia per al rendiment econòmic, sinó pel benefici que comportava que s'ocupessin d'unes tasques que les monges justificaven repetidament que elles no podien assumir, per la seva condició de religioses i la necessitat de dedicar la seva vida a la pregària.

Així mateix, la procedència '*de bona guerra*' o '*de guerra justa*', en la terminologia que s'empra en els documents de compra-venda de les esclaves que van ser propietat del monestir, creiem que probablement aquesta era una fórmula imprescindible i estandarditzada, útil per tranquil·litzar consciències però no sempre un fet demostrable de l'origen real d'aquelles criatures.

Pel que fa al tracte que rebien les esclaves que van pertànyer al monestir de Santa Clara, nombroses anotacions de compres de sabates i algunes altres de roba i de vestit serveixen tan sols per il·lustrar que, efectivament, les proveïen de calçat, cots, gramalles, etc. Unes compres que, malgrat destacar pel nombre i la freqüència de les anotacions, hauríem pogut considerar irrellevants si no fos que les vam associar a la butlla papal que donava dispensa perquè les serventes anessin calçades.

Quant a la cura que les monges tenien de les seves esclaves i a la informació que ens donen els registres de despeses quan aquelles emmalaltien, la nostra opció és veure-hi la voluntat d'atenció humanitària de les religioses envers les dones que compartien una part de la seva vida, ni que fos com a serventes, més que no pas una consideració derivada d'interessos mercantilistes. Des d'aquesta mateixa perspectiva, la breu anotació de compra d'un drap brodat per amortallar una esclava difunta anomenada Catalina ens sorprèn, i fins i tot ens commou saber que el drap era brodat. Un tret que no ens ha semblat banal perquè ens ha fet pensar que podia tractar-se d'una esclava apreciada per la comunitat. I si bé no tenim cap testimoni ni indicatiu de les relacions que es podien establir a l'interior del monestir de Santa Clara entre les

religioses i les esclaves, creiem que és raonable pensar que a vegades l'estreta convivència dins la clausura devia afavorir que es teixissin vincles afectius força intensos. Com d'altra banda suggereix el testament del llibert, ex-esclau de l'abadessa, Dimitri Nicolai.

La vida a l'interior del monestir devia fluir a un ritme molt més compassat que no pas al defora, amb un present sempre idèntic i una quotidianitat a recer d'abusos i incerteses. Una percepció de calma i benestar relatiu que potser va moure l'esclava Catherina a demanar a la seva mestressa, Guilleyema, que en el seu testament la lliurés a les menorettes de Sant Daniel. «*Per fer ende a sus voluntades*», deia la muller de Bernat Pellicer.

No obstant, un dels fruits que més valorem de la recerca que hem fet al fons del monestir de Santa Clara és la petita història de Constança de Blasco i la seva esclava Pascala, dels antecedents de la qual algun dia mirarem d'estirar-ne el fil per saber-ne més. Hi veiem dos aspectes que ens han semblat molt rellevants. En primer lloc, el testimoni d'una relació estreta entre esclava i mestressa, que es manifesta en el testament de Constança amb la decisió de deixar lliure i alforra l'esclava i, alhora, dotar-la amb deixes d'aixovar i censals que li procurarien un mínim benestar en la seva futura vida de llibertat, protegint i gratificant així la dona que l'havia servida i amb la qual fins i tot és probable que hagués establert una relació més enllà de l'agraïment, uns veritables llaços d'afecte. En segon lloc, la decisió d'afavorir i d'alguna manera mirar d'assegurar l'entrada de Pascala al monestir, amb la nova condició de dona lliure que la podria igualar a les altres germanes de Santa Clara. Aquesta preocupació per l'elecció d'un entorn beneficiós per a l'esclava quan es produís la defunció de Constança, creiem que té també una altra faceta que valorem molt. I és, de nou, la percepció favorable que mestressa i esclava devien tenir del monestir com d'un lloc benigne, el millor per viure de manera segura i protegida després d'una vida de dependència. Un aspecte del tot rellevant si és que l'alforria es produïa a una edat avançada, al final d'una llarga vida d'esclavatge i, per tant, en una etapa de fragilitat més gran. En aquells casos, la llibertat, sovint, no tan sols no comportava cap benefici a l'esclava, sinó que podia ser com una condemna.

Així, l'abadessa i el claustre del monestir, com testimonien els documents que hem aportat, van acceptar l'ingrés de Pascala, que era condició inexcusable perquè el monestir esdevingués hereu universal de Constança; per tant, en aquest cas, podem suposar un final afortunat per a la vida de l'esclava Pascala.

Com ja havíem anunciat, un altre dels objectius d'aquesta recerca consistia a mirar d'identificar tipologies de documents que poden facilitar més o millor informació sobre les esclaves del monestir. El resultat ha estat que després de fer un sondatge en totes aquelles sèries que contenien llibres o documents dins del nostre tall cronològic, des d'un punt de vista quantitatiu, han estat els llibres de comptabilitat, concretament els *Llibres de comptes generals de monges*, els que han aportat el major nombre de registres i anotacions referides a esclaves, algunes d'elles certament rellevants. Així mateix, si fem una valoració qualitativa, la sèrie que conté els documents de major transcendència per a la nostra recerca, i que tots ells considerem molt valuosos, -i no tan sols pel fet de ser inèdits- pertanyen a la Col·lecció de pergamins. En conseqüència, de manera exhaustiva, de tots els documents i anotacions referits a esclaves que hem pogut localitzar n'hem fet la transcripció, el regest o la traducció i els presentem a l'Apèndix documental. Alhora, destaquem les sèries *Transcripcions*, *Cròniques* i *Registre i Inventaris*, totes elles fruit de l'acció arxivística excepcional de Sebastià Roger i de Plàcida Genescà, perquè aquests instruments arxivístics han estat magnífiques guies que, de tan valuoses, podem dir que són indispensables a l'hora d'emprendre o continuar la recerca en el fons de Santa Clara.

Per acabar, volem fer esment del títol del nostre treball, perquè és possible que algú es preguntí què és el que ens ha mogut a incloure el nom de Catherina quan l'esclava a la qual ens hem pogut apropar més és Pascala. La raó és que pensem que Pascala seria representativa de les esclaves que potser podrien haver estat afortunades, però que Catherina representa millor el personatge paradigmàtic de l'esclava a la Barcelona de la baixa edat mitjana: anònima, ignorada i de la qual tot el que se'n pot saber és que li van comprar sabates.

7. FONTS DOCUMENTALS CONSULTADES

ARXIU DEL MONESTIR DE SANT BENET DE MONTSERRAT (AMSBM)

FONS: Monestir de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona (MSCB)

SÈRIE: Administració

Sèrie: Llibre de comptes generals
 Sèrie: de monges
 Sèrie: de procurador
 Sèrie: documentació privada

Sèrie: Memorial de rendes

Sèrie: Albarans-Rebut
 Sèrie: Diversos

Sèrie: Procura monges
 Sèrie: Infermeria

SÈRIE: Instruments arxivístics

Sèrie: Transcripcions
 Sèrie: Registre i inventaris

SÈRIE: Comunitat

Sèrie: Cròniques
 Sèrie: Oficis i Treball
 Sèrie: Oficis

SÈRIE: Col·lecció de pergamins

Sèrie: Llibre de comptes generals de monges

AMSBM, MSCB, Llibres de comptes generals de monges, núm. 156 (1365-1370)

AMSBM, MSCB, Llibres de comptes generals de monges, núm. 158 (1387-1388)

AMSBM, MSCB, Llibres de comptes generals de monges, núm. 163 (1419-1426)

AMSBM, MSCB, Llibres de comptes generals de monges, núm. 89, quadern 1 (1425-1436)

AMSBM, MSCB, Llibres de comptes generals de monges, núm. 89, quadern 2 (1425-1436)

AMSBM, MSCB, Llibres de comptes generals de monges, núm. 90 (1468-1469) (*)

Sèrie: Llibre de comptes generals de procurador

AMSBM, MSCB, Llibres de comptes generals de procuradors, núm. 160 (1401-1463)

AMSBM, MSCB, Llibres de comptes generals de procuradors, núm. 161 (1412)

Sèrie: Documentació privada

AMSBM, MSCB, Documentació privada, núm. 986 (post. 1372)

AMSBM, MSCB, Documentació privada, núm. 879 (1) (1384)
 AMSBM, MSCB, Documentació privada, núm. 879 (2) (post XIV)
 AMSBM, MSCB, Documentació privada, núm. 113 (1493)

Sèrie: Memorial de rendes

AMSBM, MSCB, Memorial de rendes, núm. 412 (1355)
 AMSBM, MSCB, Memorial de rendes, núm. 409 (1433-1602)
 AMSBM, MSCB, Memorial de rendes, núm. 411 (1450)
 AMSBM, MSCB, Memorial de rendes, núm. 553 (1408)
 AMSBM, MSCB, Memorial de rendes, núm. 621 (1450)
 AMSBM, MSCB, Memorial de rendes, núm. 837 (1488-1555)

Sèrie: Albarans - rebuts, Diversos

AMSBM, MSCB, Albarans-rebuts, Diversos, núm. 388 (1357-1460)

Sèrie: Procura Monges, Infermeria

AMSBM, MSCB, Procura Monges, Infermeria, núm. 78

Sèrie: Transcripcions

AMSBM, MSCB, Transcripcions, núm. 795
 AMSBM, MSCB, Transcripcions, núm. 796
 AMSBM, MSCB, Transcripcions, núm. 797

Sèrie: Registre i inventaris

AMSBM, MSCB, Registre i inventaris, núm. 736
 AMSBM, MSCB, Registre i inventaris, núm. 739
 AMSBM, MSCB, Registre i inventaris, núm. 732

Sèrie: Cròniques

AMSBM, MSCB, Cròniques, núm. 742

Sèrie: Oficis

AMSBM, MSCB, Oficis, núm. 743

Sèrie: Col·lecció pergamins

AMSBM, MSCB, Col·lecció de pergamins, núm. 3038
 AMSBM, MSCB, Col·lecció de pergamins, núm. 845
 AMSBM, MSCB, Col·lecció de pergamins, núm. 1046
 AMSBM, MSCB, Col·lecció de pergamins, núm. 1047
 AMSBM, MSCB, Col·lecció de pergamins, núm. 443
 AMSBM, MSCB, Col·lecció de pergamins, núm. 874
 AMSBM, MSCB, Col·lecció de pergamins, núm. 878
 AMSBM, MSCB, Col·lecció de pergamins, núm. 864
 AMSBM, MSCB, Col·lecció de pergamins, núm. 887
 AMSBM, MSCB, Col·lecció de pergamins, núm. 894

8. BIBLIOGRAFIA CONSULTADA

- A**LBACETE, Antoni (2008). “Els lliberts a la Barcelona del segle XV”, *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), XXVI, pp. 147-190.
- ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. (1993). *Diccionari Català – Valencià - Balear*, Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- ANZIZU, Sor Eulàlia (1897). *Fulles històriques del Real Monestir de Santa Maria de Pedralbes*. Barcelona-Sarrià: Estampa de F. Xavier Altés.
- ANTICH, Xavier (2015, 1 de febrer). “Les deixalles de la història”. *Ara*. Ara Diumenge (p. 19).
- ARMENTEROS, Iván (2008). ‘*Si tu non delinquiris*’ *Conflictividad en torno a la esclavitud en la Barcelona tardomedieval*. Anuario de Estudios Medievales (AEM), pp. 969-1007.
- ARMENTEROS, Iván (2009). *Social and cultural identity of slaves before manumission in late-medieval Barcelona (15th and 16th centuries)*. Bordeaux: 2èmes Rencontres Atlantiques, 2009, pp. 1-18.
- ARMENTEROS, Iván (2010). “Anonymus Travellers: Slaves’ Supply Networks in Late Medieval Crown of Aragon”, *International Medieval Congress*, University of Leeds, pp. 1-7.
- ARMENTEROS, Iván (2011). *Esclaus a la Mediterrània Medieval: El cas català*. Prada de Conflent: Universitat Catalana d’Estiu, pp. 1-16.
- ARMENTEROS, Iván (2012). *La esclavitud en Barcelona a fines de la Edad Media (1479-1516). El impacto de la primera trata atlántica en un mercado tradicional de esclavos*. Directora de la tesi: Salicrú i Lluch, Roser. Tesi doctoral presentada al Departament d’Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica de la Universitat de Barcelona. <http://hdl.handle.net/10803/95887>.
- ARMENTEROS, Iván (2014, 28 de maig). Conferència a Universitat Pompeu Fabra. Barcelona.
- AVENTÍN PUIG, Mercè (1996). *La Societat rural a Catalunya en temps feudals: Vallès Oriental, segles XIII-XVI*. Barcelona: Columna.
- AVENTIN, Mercè; SALRACH, Josep M. (1998). *Història medieval de Catalunya*. Barcelona: Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya – Edicions Proa.
- AVENTÍN PUIG, Mercè (2005). *La Catalunya feudal*. Barcelona: UOC.
- B**ATLLE, Carme; VINYOLES, Teresa (1995). “La culture des femmes en Catalogne au Moyen Age tardif”, *La femme dans l’histoire et la société méridionales*. Montpellier: Fédération Historique du Languedoc et du Roussillon, pp. 129-150.

- BATLLE, Carme (2000). "Els esclaus domèstics a Barcelona vers 1300", *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp. 265-296.
- BATLLE, Carme; VINYOLES, Teresa (2011). *Mirada a la Barcelona medieval des de les finestres gòtiques*. Barcelona: Dalmau.
- BOLÒS, Jordi (2000). *Diccionari de la Catalunya medieval (ss. VI-XV)*. Barcelona: Edicions 62.
- BOLÒS, Jordi (2000). *Catalunya medieval*. Barcelona: Pòrtic.
- BONNASSIE, Pierre ((1988). *Cataluña Mil Años Atrás (Siglos X-XI)*. Barcelona: Edicions 62.
- BOTINAS, Elena; CABAILEIRO, Julia; DURAN, M. dels Àngels (2002). *Les beguines*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BRENON, Anne (1995). "L'hérésie en Languedoc aux XII-XIII siècles: une religion pour les femmes?", *La femme dans l'histoire et la société méridionales*. Montpellier: Fédération Historique du Languedoc et du Roussillon, pp. 103-116.
- CABRÉ i PAIRET, Montserrat (1988). "Formes de cultura femenina a la Catalunya medieval", *Més enllà del silenci: les dones a la història de Catalunya*, a cura de Mary Nash. Barcelona: Generalitat de Catalunya, pp. 31-52.
- CARRERAS Y CANDI, Francesch (1908-18). *Geografía General de Catalunya. La ciutat de Barcelona*. Casa Editorial Alberto Martín, Barcelona.
- CARRERAS Y CANDI, Francesch; GUNYALONS Y BOU, Bartomeu (1912-1916). Cinc volums. *Rúbriques de Bruniquer. Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*. Impremta d'Henrich y Companyia, Barcelona.
- CASES I LOSCOS, Lluïsa (2001). *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona I – Segles XIII-XV*. Barcelona: Fundació Noguera.
- CASTELLANO i TRESSERRA, Anna (1996). *Origen i formació d'un monestir femení. Pedralbes al segle XIV (1327-1411)*. Director de la tesi: Ruíz-Domènec, José Enrique. Tesi doctoral presentada al Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat mitjana de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra. <http://hdl.handle.net/10803/5547>.
- CASTELLANO i TRESSERRA, Anna (1998). *Pedralbes a l'Edat mitjana. Història d'un monestir femení*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CASTELLANO, Anna; CUBELES, Albert; RUIZ-DOMÈNEC, José Enrique (2001). *Petras Albas. El monestir de Pedralbes i els Montcada (1326-1673)*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

CATLOS, Brian (2000). "Esclavo o ciudadano: Fronteras de clase en la Corona de Aragón (siglo XIII)", *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp. 151-165.

CHAROUITI HASNAOUI, Milouda (2000). "Esclavos y cautivos según la Ley Islámica: Condiciones y consecuencias", *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp. 1-18.

COLL i ALENTORN, Miquel (1969). "La crònica de Sant Pere de les Puelles", *Primer col·loqui de la història del monaquisme català*, vol. 2. Santes Creus. pp. 35-50.

COMAS, Mireia; MUNTANER, Carme; VINYOLES, Teresa (2008). "Elles no només filaven: producció i comerç en mans de dones a la Catalunya baixmedieval". *Recerques*, 56. Barcelona, pp. 19-45.

CONTE AGUILAR, Lucía (2012). "*Per soprir la fragilitat e dolència de la carn*". *Sexe i misogínia a la diòcesi de Barcelona (s. XIV-XV)*. Director de la tesi: Salrach, Josep M. Tesi doctoral presentada a l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives de la Universitat Pompeu Fabra. Barcelona. <http://hdl.handle.net/10803/89366>.

COSTA i PARETAS, Maria-Mercè (2000). "Els esclaus del Monestir de Jonqueres", *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp. 297-308.

COSTA i PARETAS, Maria-Mercè (2008). "Les dames gironines del Monestir de Jonqueres", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. XLIX, pp. 123-133.

CUADRADA, Coral (2000). "Esclaus i esclaves a la Baixa Edat mitjana: Els diferents destins de canvi de vida", *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp. 326-340.

D'ABADAL I VINYALS, RAMON; VALLS TABERNER, FERRAN (1913). *Usatges de Barcelona*. Impremta de la Casa Provincial de Caritat, Barcelona.

DRONKE, Peter (1984). *Women Writers of the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press.

DUBY, Guy (2010). *La época de las catedrales. Arte y sociedad 980-1420*. Madrid: Cátedra.

DURAN i DUELT, Daniel (2000). "La companyia catalana i el comerç d'esclaus abans de l'assentament als Ducats d'Atenes i Neopàtria", *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp. 557-567.

EIIXIMENIS, Francesc (1981). *Lo llibre de les dones*. Edició crítica a cura de Frank Naccarato, sota la direcció de Joan Coromines. Curial Edicions Catalanes, Barcelona.

EIXIMENIS, Francesc (1983) *Lo crestià*. Selecció a cura d'Albert Hauf. Edicions 62, Barcelona.

ESCUADERO I RIBOT, Assumpta (1993). *El monestir de Santa Maria de Pedralbes*. Barcelona: Edicions de Nou Art Thor.

FERRER, M.Teresa (2000). "Presentació". *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp. V-XII.

FERRER, M.Teresa (2000). "Esclaus i lliberts orientals a Barcelona. Segles XIV i XV". *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp. 167-212.

FURIÓ, Antoni (2000). "Esclaus i assalariats. La funció econòmica de l'esclavitud en la Península Ibèrica a la Baixa Edat mitjana", *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp. 19-38.

GRAÑA CID, Maria del Mar; SEGURA GRAIÑO, Cristina (1998). "Simbología del cuerpo y saber de las mujeres en el discurso masculino clerical. Dos ejemplos bajomedievales". *De los símbolos al orden femenino (ss. IV-XVII)*. Madrid: Al-Mudayna, pp. 105-121.

HEERS, Jacques (1981). *Esclaves et domestiques au Moyen Âge dans le monde méditerranéen*. Paris: Fayard.

HERNANDO, Máximo Diago (2000). "Esclavitud y frontera en la Península Ibérica Bajomedieval: El caso de la Corona de Aragón", *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp. 135-150.

HERNANDO I DELGADO, Josep (1996). "L'alimentació làctia dels nadons durant el segle XIV. Les nodrisses o dides a Barcelona, 1295-1400", *Estudis històrics i BATLLE, C. "Els esclaus domèstics a Barcelona vers 1300", De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*, CSIC, Barcelona, 2000, pp. 265-296.

HERNANDO i DELGADO, Josep (2000). "Els esclaus sarraïns. De l'esclavitud a la llibertat. Blancs, negres, llors i turcs", *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp. 213-244.

HERNANDO I DELGADO, Josep (2000-2003). "L'estat físic dels esclaus: malalties i defectes. La redhibició i l'evicció i la compravenda d'esclaus, (s.XIV-XV), *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, núm. 23-24, pp. 415-439

JASPERT, Nikolas (2001). "El Consell de Cent i les institucions eclesiàstiques: cap a una visió comprensiva", *Barcelona Quaderns d'Història*, 4, pp. 108-127.

JORNET, Núria (1995). "Les femmes catalanes à travers leurs testaments (938-1131)". *La femme dans l'histoire et la société méridionales*. Montpellier: Fédération Historique du Languedoc et du Roussillon, pp. 91-101.

JORNET, Núria (2005). *Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona: origen d'un monestir i configuració d'un arxiu monàstic (1236-1327)*. Directora de la tesi: Garí, Blanca.

Tesi doctoral presentada al Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica de la Universitat de Barcelona. <http://hdl.handle.net/10803/119825>.

LÓPEZ PÉREZ, Maria Dolores (2000). “Sobre la trata de esclavos magrebíes: El aprovisionamiento de los mercados catalanoaragoneses (siglo XIV)”, *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp. 39-55.

MEILLASSOUX, Claude (1986). *Anthropologie de l'esclavage. Le ventre de fer et d'argent*, Presses Universitaires de France, París.

METGE, Bernat (1980). *Lo somni*. A cura de Marta Jordà, Edicions 62, Barcelona.

MIRET i SANS, Joaquín (1917). “La esclavitud en Cataluña en los últimos tiempos de la Edad Media”, *Revue Hispanique*, tome XI.I, (extracte de 109 pp.) New York/París.

MOLAS I FONT, M. Dolors (editora) et alií (2002). *Vivir en femenino: estudios de mujeres en la antigüedad*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona.

MOLLAT, Michel (1978). *Les pauvres au Moyen Age*, France: Hachette.

MUTGÉ, Josefina (2000). “Les ordinacions del municipi de Barcelona sobre els esclaus”, *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp. 245-264.

OLLICH, I. (2003). “Arqueología medieval y género”, *Morir en femenino*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona, p. 237-266.

PELÁEZ, Manuel J.; HAGUE, Jean Louis; PERAL, Josep Maria (1995). “La femme veuve dans l'oeuvre de l'Évêque d'Elne, Francesc Eiximenis, 1330-1409”, *La femme dans l'histoire et la société méridionales*. Montpellier: Fédération Historique du Languedoc et du Roussillon, pp. 117-128.

PHILLIPS, Jr., William D. (2014). *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

PIZAN, Christine de (1999). *The City of Ladies*. London: Penguin Books.

PLADEVALL, Antoni i CATALÀ ROCA, Francesc (1968). *Els monestirs catalans*. Barcelona: Edicions Destino.

PLAZOLLES GUILLÉN, Fabiana (2000). “Trayectorias sociales de los libertos musulmanes y negroafricanos en la Barcelona tardiomedieval”, *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp. 615-642.

- R**IU, Manuel (2000). "Alguns costums funeraris de l'Edat mitjana a Catalunya", *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp. 29-57.
- RIVERA GARRETAS María-Milagros (1988). "Dret i conflictivitat social entorn de les dones a la Catalunya pre-feudal i feudal", *Més enllà del silenci: les dones a la història de Catalunya*, a cura de Mary Nash. Barcelona: Generalitat de Catalunya, pp. 53-71.
- RIVERA GARRETAS, María-Milagros (1990). *Textos y espacios de mujeres: Europa, siglos IV-XV*, Barcelona: Icaria.
- RIVERA GARRETAS, María-Milagros et alii; Bárbara Ozieblo, ed. (1993). "Una aproximación a la metodología de la historia de las mujeres", *Conceptos y metodología en los estudios sobre la mujer*. Málaga: Universidad de Málaga, pp. 19-42
- RIVERA GARRETAS, María-Milagros. "Ni dones privades ni dones públiques: l'àmbit personal és polític". *La diferència de ser dona. Recerca i ensenyament de la Història*. Duoda, Centre de Recerca de Dones. Universitat de Barcelona.
<http://www.ub.edu/duoda/diferencia/html/ca/secundario11.html>
- ROIG, Jaume (1978). *Espill o Llibre de les dones*. A cura de Marina Gustà. Edicions 62, Barcelona.
- ROMESTAN, Guy (1995). "Femmes esclaves à Perpignan aux XIVe et Xve siècles", *La femme dans l'histoire et la société méridionales*. Montpellier: Fédération Historique du Languedoc et du Roussillon, pp. 187-218.
- ROVIRA I ERMENGOL, Josep (1933). *Usatges de Barcelona i commemoracions de Pere Albert*. Editorial Barcino, Barcelona.
- S**AKURAI, Hiroaki (2000). "Tráfico humano hacia la España medieval. Manumisión y mecenazgo", *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp.75-86.
- SALICRÚ, Roser (1998). *Esclaus i propietaris d'esclaus a la Catalunya del segle XV. L'assegurança contra fugues*. Barcelona: CSIC.
- SALICRÚ, Roser (2000). "Entre el reclam de les terres islàmiques i l'escapada septentrional: La institucionalització de la por a les fugues d'esclaus a la Catalunya tardomedieval", *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp. 87-134.
- SALICRÚ, Roser (2003). "Fugues, camuflatge i treball esclau a l'entorn del Castell de Tortosa i de les Terres de l'Ebre en el primer terç del segle XV", *Acta Mediaevalia*, 25. Barcelona, pp. 423-443.
- SALICRÚ i LLUCH, Roser (2010). "La explotación de la mano de obra esclava en el Mediterráneo cristiano bajomedieval desde el observatorio catalano-aragonés", *Espacio, Tiempo y Forma, Serie III, Ha Medieval*, 23, pp. 167-183.

SALRACH, J.M. *La formació dels Països Catalans i l'expansió mediterrània (segles XII-XIV)* UOC – P01/04138/01035.

SALRACH, Josep M. (1988). *El procés de feudalització (segles III-XII)* – Història de Catalunya, dirigida per Pierre Vilar, Vol. 2. Barcelona: Edicions 62.

SANCHO, Dimes (1979). “La esclavitud en Barcelona en los umbrales de la Edad Moderna”, *Estudios históricos y documentos de los Archivos de Protocolos*, VII. Barcelona, pp. 193-270.

SANS i TRAVÉ, Josep Maria (2000). “Els templers catalans, propietaris d'esclaus”, *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp. 309-324.

SCHWARTZ LUNA i CARRERAS CANDI (1892). *Manual de novells ardots. Dietari del Antich Consell Barceloní, Volum Primer (1390-1446)*, Impremta de'n Henrich y Cia., Barcelona.

SCHWARTZ LUNA i CARRERAS CANDI (1892). *Manual de novells ardots. Dietari del Antich Consell Barceloní, Volum Segon (1446-1477)*, Impremta de'n Henrich y Cia., Barcelona.

TO FIGUERAS, Lluís (1995). “Les femmes dans la société Catalane des IXe-XIe siècles”, *La femme dans l'histoire et la société méridionales. Montpellier: Fédération Historique du Languedoc et du Roussillon*, pp. 51-65.

TORRAS i SERRA, Marc (2000). “L'esclavisme a Manresa en el segle XV”, *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp. 341-352.

VERLINDEN, Charles (1955). *L'esclavage Dans l'Europe médiévale. Tome premier: Peninsule Ibérique & France*. Brugge: De Tempel.

VIERA, David J.; PIQUÉ, Jordi (1987). *La dona en Francesc Eiximenis*. Barcelona: Curial.

VINYOLES, Teresa (1976). *Les barcelonines a les darreries de l'Edat mitjana (1370-1410)*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana /Dalmau ed.

VINYOLES, Teresa (1979). “La família de l'il·luminador de llibres Arnau de la Pena”, *Estudios históricos y documentos de los archivos de protocolos*, VII. Barcelona, pp. 85-108.

VINYOLES, Teresa (1981). “Unes notes sobre les marginades a Barcelona als segles XIV i XV”, *Acta Mediaevalia*, 2. Barcelona, pp. 107-132.

VINYOLES, Teresa (1983). “El pressupost familiar d'una mestressa de casa barcelonina per l'any 1401”. *Acta Mediaevalia. Annex història medieval núm. 1. La societat barcelonina a la baixa Edat mitjana*. Barcelona, pp. 101-112.

- VINYOLES, Teresa (1988). "L'esdevenir quotidià: treball i lleure de les dones medievals", *Més enllà del silenci: les dones a la història de Catalunya*, a cura de Mary Nash. Barcelona: Generalitat de Catalunya, pp. 73-89.
- VINYOLES, Teresa; SANCHO, Marta, i altres (1998). "Lo material y lo simbólico en los testimonios de mujeres del siglo XI". *De los símbolos al orden femenino (ss.IV-XVII)*. Madrid: Al-Mudayna, pp. *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, ISSN 0212-2960, N° 23-24, 2002-2003. 265-283.
- VINYOLES, Teresa (1999). "Ermesenda, Guinedilda... les dones de l'any 1000". *Gerbert d'Orlhalac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del primer mil·lenni*. Vic: Eumo, pp. 175-187.
- VINYOLES, Teresa (2000). "Integració de les llibertes a la societat barcelonina baixmedieval", *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat mitjana*. Barcelona: CSIC, pp. 593-614.
- VINYOLES, Teresa (2000). "Cartas de mujeres en el paso de la Edad Media al Renacimiento". *Breve historia feminista de la literatura española* (en llengua catalana, gallega y vasca), vol. VI. Barcelona: Anthropos, pp. 51-61.
- VINYOLES, Teresa (2004). "Unes cartes de dones del segle XV, notes sobre la crisi feudal", *Mediaevalia*, 25. Barcelona, pp. 445-460.
- VINYOLES, Teresa (2005). *Història de les dones a la Catalunya medieval*. Lleida: Eumo Editorial/Pagès Editors.
- VINYOLES, Teresa (2005). "El clam d'una noia per no perdre els orígens, el clam per la llibertat. Una estampa barcelonina del segle XV." *Acta historica et archaeologica mediaevalia*. 26, pp. 929-943.
- VINYOLES, Teresa (2012). "Actitudes femeninas ante las guerras feudales". Molas i Font, M. Dolores (ed.) *De las mujeres, el poder y la guerra: historia y creación*, Barcelona: Icària, pp. 61-80.
- VINYOLES, Teresa. "Les dones marginades". *Condició social de les dones a l'Edat mitjana. Història de les dones*, Curs de Postgrau, Escola Universitària de Biblioteconomia i Documentació, pp. 53-64.
- W**EBSTER, Jill (1967). *Francesc Eiximenis. La societat catalana al segle XIV*. Edicions 62, Barcelona.
- WHITMAN, Walt (2014). Traducció de Pons Alorda, Jaume C. "Fills d'Adam. Jo canto el cos elèctric, 8", *Fulles d'herba*. Barcelona: Edicions de 1984, pp. 109-110.

9. APÈNDIX DOCUMENTAL